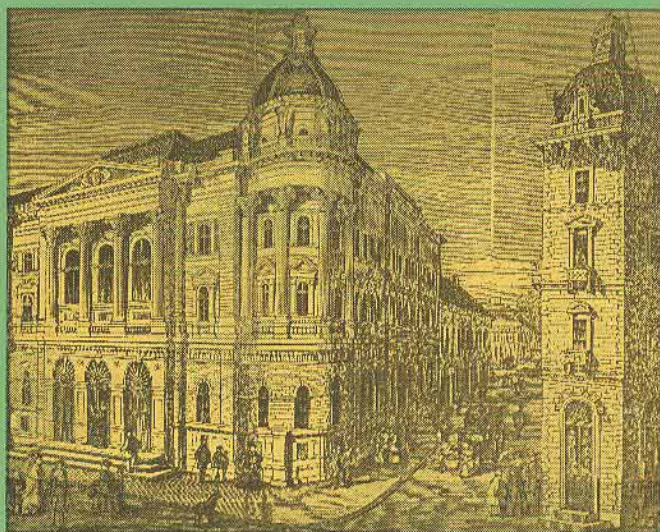


AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVEI

VII–VIII



BUDAPEST
1997

Szögi László (Főszerkesztő)

Farkas Gábor Farkas (Tördelőszerkesztő)

Jakab Judit, Klimes-Szmik Katalin,
Knapp Éva, Muth Ágota Gizella, Petrovics Mária

Farkas Gábor Farkas, Heilauf Zsuzsanna, Varga Júlia
(Számítógépes táblázatok)

Farkas Gábor Farkas, Heilauf Zsuzsanna
(Címlap)

© Szerzők, 1997

Szerkesztés © Szögi László, 1997

ISSN 0524-9066

A címlapon az Egyetemi Könyvtár épülete látható
a Vasárnapi Újság számából, 22. évf. (1875) 4. sz. 53. p.

Előszó (Szögi László)

15

I. AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR GYŰJTEMÉNYEIBŐL

Knapp Éva:

A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtára.

Tudományos ismertető

21

Farkas Gábor Farkas:

Az Antiquissima-gyűjtemény és a számítógépes adatbázis

41

II. MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Fabó Edit:Az értékmegőrző közvetítő. Az arab könyv- és könyvtárkultúra a
8–10. században

65

Izsépy Edit:

Rimaszombat a 17. században

91

Knapp Éva:

A barokk kori nyomtatott mirákulumoskönyvek jellemzői

123

Klimes-Szmik Katalin:

A mesoamerikai gyógyítás elveinek forrásai és historiográfiája

161

III. IRODALOMTÖRTÉNET

Bakos József:A soproni evangélikus líceum diáklapja a „Nyugati Őrszem”
(1938–1943)

191

Jakab Judit:„Játsszuk ami nincs, de lehetne...”. A szerepversek szemléleti
háttér és formái Szilágyi Domokos költészetében

215

Muth Ágota Gizella:A látás művészete. Rainer Maria Rilke: Malte Laurids Brigge
feljegyzései c. prózaművének bemutatása

237

A barokk kori nyomtatott mirákulumos könyvek jellemzői

Amikor egy, a magyar kutatásban eddig kevés figyelemre méltatott forráscsoport, a mirákulumos könyvek feltárására és bemutatására teszünk kísérletet, célszerűnek látszik a munkát meghatározással kezdeni. Mirákulumos könyvön olyan kézzel írott vagy nyomtatásban megjelent művet értünk, amely a szentek vagy Mária közbenjárásának tulajdonított ún. imameghallgatásokat ("miracula") tartalmaz. Az imameghallgatások a nyomtatásban is napvilágot látott gyűjteményes munkáknak azonban csupán legszembeűnőbb vonása, mivel rajtuk kívül az áhítatirodalom területéhez tartozó más szöveganyagokat is magukban foglalnak. A mirákulumos könyveknek térben és időben változatos formái és típusai alakultak ki, s mivel nem húzódik élet határ a mirákulumos könyvek és a kifejezetten áhítati célra szolgáló más művek között, a típusok alakulása, más rokon kiadványfajtákkal való érintkezése beható vizsgálatra érdemes forráscsoporttá avatja ezeket a könyveket.

Innen érthető, hogy a témának nagyon jelentős nemzetközi irodalma van, míg a magyar kutatás nem rendelkezik ehhez mérhető anyagfeltárással. Anélkül, hogy a nemzetközi szakirodalom rendszeres áttekintésére vállalkoznánk, megemlíjük, hogy például a német néprajzkutatás már a század harmincas éveiben felismerte a mirákulumos könyvek jelentőségét,¹ s azóta számtalan részvizsgálat,² átfogó néprajzi³ és irodalomtörténeti⁴ elemzések sora foglalkozik a témával. A kutatás újabb fellendülésére jellemző adat, hogy a néprajzi tanszékkal rendelkező bajor egyetemek közül egyedül az 1982-es tanévben három tanszéken összesen öt, különböző mirákulumos

1 SCHREIBER, Georg: *Deutsche Mirakelbücher. Forschungen zur Volkskunde*. Düsseldorf 1938. – MEISEN, Karl: *Ein Mirakelbüchlein des 15. Jahrhunderts aus der Wallfahrtskirche Marienthal bei Hamm an der Sieg*. = *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein* 129. (1936) 88–115. p. – KRISS, Rudolf: *Volkskundliches aus den Mirakelbüchern von Maria-Eck, Traunwalden, Kösslarn und Halbmeile*. = *Oberdeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 5. (1931) 134–151. p.

2 WELKER, Klaus: *Die Inchenhofener Mirakelaufzeichnungen (1506-1657)*. = Bäumer, Remigius (Hrsg.): *Von Konstanz nach Trient*. München – Paderborn – Wien 1972. 635–657. p. – MAISEN, Felici: *Das Mirakelbuch von Disentis (1707)*. = *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 61. 1–2. (1965) 60–74. p.

3 ZENDER, Matthias: *Mirakelbücher als Quelle für Volksleben im Rheinland*. = *Rheinische Vierteljahrsblätter* 41. (1977) 108–123. p.

4 WALTZ, Matthias: *Zum Problem der Gattungsgeschichte im Mittelalter. Am Beispiel des Mirakels*. = *Zeitschrift für romanische Philologie* 86. (1970) 22–39. p. – OPPEL, Hans D.: *Exemplum und Mirakel. Versuch einer Begriffsbestimmung*. = *Archiv für Kulturgeschichte* 58. (1976) 96–114. p.

könyvekkel foglalkozó szakdolgozat illetve disszertáció készült.⁵ Magyar vonatkozásban rendszeres kísérlet eddig egyedül a nyugati határvidék (a mai Burgenland) kegyhelyeihez kapcsolódó barokk kori mirákulumos könyvek összegyűjtésére történt, de ez is az osztrák kutatás részéről.⁶ Ugyanerről a területről több részfeldolgozást is ismerünk.⁷ Magyar részről a néhány középkori mirákulumos könyvvel foglalkozó elemzés mellett⁸ a barokk korra vonatkozóan csupán egy-két elszórt kezdeményezést⁹ illetve figyelemfelhívást említhetünk tudománytörténeti előzményként. Munkánkban a lehetőségekhez képest mind a nemzetközi szakirodalom, mind pedig a magyar kutatás eredményeit igyekeztünk hasznosítani.¹⁰

Amikor elsőként vállalkozunk arra, hogy számbavegyük és a barokk kori művelődés keretei között elhelyezzük a magyarországi búcsújáróhelyekhez fűződő mirákulumos könyveket, közvetlenül egyik itt említett kutatási ághoz sem kapcsolódhatunk, hanem inkább a kiindulási alapot szeretnénk megteremteni a további vizsgálatok számára.

Ha azt tágabb műfaji összefüggést keressük, amelyben a mirákulumos könyvek beletartoznak, akkor a barokk kori áhítatirodalom egyik széles területét, az elbeszélő Mária-irodalmat kell megjelölnünk, mivel a magyar anyag három, az egésznek csupán töredékét jelentő kéziratból eltekintve¹¹ teljes egészében Mária-kegyhelyekhez kapcsolódik. A barokk kori elbeszélő Mária-irodalom a magyar kutatásban ugyancsak feltáratlan területnek számít, ezért talán nem felesleges ide iktatni egy, német-osztrák elemzések nyomán született könyvtipológiát, amely nemcsak a mirákulumos köny-

⁵ Bayerische Blätter für Volkskunde 1983. 4. 251–255. p.

⁶ SEMMELWEIS, Karl: *Burgenländische Wallfahrts- und Mirakelbücher aus dem 17. und 18. Jahrhundert.* = Burgenländische Heimatblätter 26. 3. 1964. 131–140. p.

⁷ SCHMIDT, Leopold: *Die Bedeutung der Wallfahrt Maria Einsiedeln auf dem Kalvarienberg bei Eisenstadt in den ersten Jahren ihres Bestandes.* Horn–Wien 1948. – LÁSZLÓ, Stefan: *Loretto im Burgenland. Beiträge zur Geschichte des Wallfahrtsortes und Servitenkonvents.* Diss. Trausdorf 1936. – PROBST, Franz: *Die Wallfahrt nach Stotzing ... Eisenstadt* 1954.

⁸ LOVAS Elemér: *Árpádházi Boldog Margit élete.* Budapest 1939. – FÜGEDI Erik: *Kapisztránói János csodái.* = Századok 111. (1977) 847–898. p. – KNAPP Éva: *Remete Szent Pál csodái.* = Századok 117. (1983) 511–557. p. – TÖSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Árpádházi Szent Margit csodái.* Budapest 1983. Kézirat.

⁹ PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Budapest 1940. – FREY Jácint: *Egy kapucinus kegyhely tündöklése a 18. században.* = Kapucinus Tartományi Értesítő, 1948. Karácsony. 4–13. p. – TÖSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Egy dunántúli búcsújáróhely a XVIII. században.* = Ethnographia 93. (1982) 269–291. p.

¹⁰ FALLER Jenő: *Jásd község története.* Veszprém, 1934. – BONOMI Jenő: *Búcsújárás Solymár-ra.* Budapest, 1940. – BÁLINT Sándor: *Az Etelka és Máriaradna.* = Uő.: *A hagyomány szolgáltatában.* Budapest, 1981. 121–127. p.

¹¹ A kéziratos és nyomtatott mirákulumos könyvekre a katalógus megfelelő jelével, adott esetben oldalszámmal hivatkozunk. VIIA1, IXA2, XA1

vek helyét határozza meg a Mária-irodalomban, hanem a további műfaji osztályozásnak is kiindulópontul szolgálhat:¹²

1. az ellenreformációs mariológiák és katekizmusok dogmatikai állásfoglalása a teológiai alpművekben és a népszerű kiadványokban,
2. a középkori Mária-hagyomány közvetlen továbbélése: inkunabulumok és kéziratok kiadásai,
3. a Mária-ünnepek egy új könyvműfaj, a kalendáriumok tükrében,
4. a Mária-búcsújárás és annak terjedelmes három részre tagolódó irodalma
 - a) vitairatok és helyi monográfiák,
 - b) Atlas Marianus, kicsi és nagy, világméreteken vagy egy kisebb területhez kapcsolódva,
 - c) a nyomtatott mirákulumos könyvek
5. a tulajdonképpeni, vagy jobban mondva tiszta elbeszélés-gyűjtemények, melyek felépítésük szerint lehetnek Mária-dicséretnek, Mária-csodák, Mária-prédikációk és Mária-példázatok a kor minden egyéb exemplum-gyűjteményében.

E könyvtipológia alapjául elsősorban a különböző kiadványtípusok szolgáltak, amelyekben az egyes műfajok át- meg átfedik egymást, s ezért minden egyes típus további részletes vizsgálatát teszi szükségessé. Másfelől ez a tipológia jól szolgálatot tesz akkor, amikor az összekötő kapcsolatot keressük a teológiai elképzelések, az elméleti Mária-irodalom és a népi kultusz, a gyakorlati Mária-tisztelet között. Az egyik ilyen fontos láncszemet éppen a nyomtatott mirákulumos könyvek alkotják, amelyek azonban nem tekinthetők sem egyszerű használati cikkeknek, sem pedig pusztán technikai közvetítő eszköznek.

A munka időbeli határait maga a forráscsoport, a műfajfejlődés történeti meghatározottsága jelölte ki. A dolgozat a történeti Magyarországi területén lévő kegyhelyekhez kapcsolódó, Magyarországon vagy külföldön megjelent barokk kori nyomtatványokat veszi számba, s nem foglalkozik a más országok kegyhelyeihez fűződő magyar vonatkozású kiadványokkal.

1. A vizsgált anyag

A vizsgálat alapjául a különböző könyvtárak anyagában feltárt 51 nyomtatott mirákulumos könyv szolgál. Ezeket a nyomtatványokat kivétel nélkül kézben tartottuk, pontos leírásukat és lelőhelyüket külön jegyzék tartalmazza (Függelék 1.). Nem vehettük be a vizsgálatba azokat a kiadványokat, amelyek megjelenéséről vagy egykori meglétéről biztosan tudunk (24

¹² BRÜCKNER, Wolfgang: *Erzählende Kurzprosa des geistlichen Barock*. = Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 86. (1983) 101–148. p.

nyomtatvány), de nem sikerült példányt találni belőlük. Ezen kívül bizonytalan utalások alapján még több kegyhelyről feltételezhetjük, hogy az ott történt mirákulumok nyomtatásban is megjelentek, az elemzésben természetesen ezeket is figyelmen kívül kellett hagynunk.

A vizsgálat alá kerülő anyag több szempontból is reprezentatívnak tekinthető. Bár a barokkban az ország területén kb. 250 kegyhelyet ismerünk, a könyvek által képviselt 18 búcsújáróhely a történelmi Magyarországon arányos területi megoszlásban helyezkedik el. Másfelől ez a 18 búcsújáróhely csaknem kivétel nélkül nagyjelentőségű, egy kisebb vagy nagyobb tájegység vallási központjának számító hely volt, ami már önmagában is jól mutatja a kegyhelyek nagysága és hírneve, valamint a nyomtatott könyvek kiadása közti szoros összefüggést. Ha a nyomtatott mirákulumos könyvvel rendelkező kegyhelyek egyházi hovatartozását vizsgáljuk, szembevetjük, hogy a könyvek túlnyomó része szerzetesi, kolostori gondozás alatt álló kegyhelyhez kapcsolódik, (15 kegyhelyhez 47 könyv), s csak kisebb részük tartozik világi fennhatóság alatt álló kegyhelyhez (3 kegyhelyhez 4 könyv, a 3 hely közül 1 az egész időszakban különböző szerzetesrendek gondozásában volt). A 15 szerzetesek által gondozott kegyhely közül hetet ferencesek (4 mariánus, 3 obszerváns), négyet pálosok, egyet-egyet pedig jezsuiták (majd piaristák), szerviták, trinitáriusok illetve baziliták gondoztak, ami jól mutatja ezeknek a rendeknek a barokk kori pasztorációban betöltött helyét. (1. melléklet). Reprezentatív a vizsgált anyag időbeli megoszlása, mivel a mirákulumirodalom barokk kori történetének minden szakaszából több nyomtatványt vizsgálhatunk, s a műfajfejlődés teljességének és a kiadványjelleg átalakulásának érzékeltetése érdekében néhány, a 18. század második feléből és a 19. századból származó füzetes kiadványt is bevontunk az elemzésbe. Végül reprezentatívnak mondható a kiadványok nyelvi megoszlása is, mert köztük a hivatalos latin nyelven megjelenteken kívül az országban élő főbb nemzetiségek anyanyelvén (magyar, német, szlovák, horvát, olasz) ki nyomtatott munkákat is találunk.

2. Kéziratos előzmények, nyomtatott források

A barokk kori nyomtatott mirákulumos könyvek rendszerint kéziratos előzményekre vezethetők vissza. A mirákulum-szövegeket tartalmazó kéziratok legnagyobb része veszendőbe ment: egyetlen olyan kegyhellyel sem találkoztunk, ahol a kéziratos feljegyzések hiánytalanul, folyamatosan fennmaradtak volna. A munka alapjául szolgáló, nyomtatott mirákulumos könyvvel rendelkező kegyhelyek közül 5 helyről összesen 9 kéziratos mirákulumfeljegyzést találtunk. Mivel ez a mennyiség nem elégséges ahhoz, hogy a nyomtatott kiadványokkal való összevetés érdekében a kéziratos feljegyzések fajtáiról, tartalmáról akár megközelítően is tiszta képet nyerjünk, vizsgálatainkat ebben a részben azokra a kéziratos feljegyzésekre is kiterjesztettük, amelyek olyan kegyhelyekről származnak, ahonnan nyomtatott

mirákulumos könyv nem áll rendelkezésre (Függelék 1.). Így összesen 16 helyről 31 kézirat anyagát tudjuk értékelni (1. melléklet).

A kéziratos anyag mind terjedelmében, mind tartalmában, mind külső megjelenési formájában, mind pedig a keletkezés oka szerint rendkívül sokrétű. Ezek alapján a kéziratok a következő főbb típusokba oszthatók:

1. A feljegyzések legnagyobb része a kegyhellyel kapcsolatos csodás események helyszínen történő megörökítésének szándékával keletkezett. Az áthagyományozást szolgálta az is, amikor az így készített feljegyzéseket a későbbiekben részben vagy teljes egészében újra leírják, átmásolják. A feljegyzések felsőbb utasításra történő keletkezésére utal az a példa, amely szerint 1732-ben a pálos rend országos káptalani gyűlése megbízza OROSZ Ferencet, a máriavölgyi konvent subpriorját, hogy a kegyhelyen történt csodákat, felajánlásokat külön könyvbe feljegyezze.¹³ Ezek a feljegyzések rendszerint az adott kegyhely iratanyagában találhatóak. Megjelenhetnek a kegyhely egyéb eseményeivel együtt, azok köré besorolva¹⁴ vagy azoktól elkülönítve.¹⁵ Több esetben önálló kéziratos könyvet nyitottak a mirákulumok feljegyzésére.¹⁶ Egyedülálló az az eset, amikor az egyaránt a fraknoi szerviták gondozása alá tartozó fraknoi Rozália kápolnához és a fraknoi szervita templom Mária-kegyszobrához kapcsolódó mirákulumokat ugyanannak a kéziratos könyvnek az elején illetve végén jegyezték fel.¹⁷ Előfordul az is, hogy a mirákulumokat a kegyhely összeállított története után, de attól elválasztva, időrendben jegyezték fel.¹⁸ E följegyzéstípusok közös formai jellemzője, hogy a leírást készítő egyes szám harmadik személyben mondja el az eseményeket, de néhol az elbeszélésbe párbeszédes részek, felkiáltások, az eset alanyával elmondott rövid betétek is beleszövődnek:

"1862 évben 7-ik Júniusban Vajaji Susanna Földvári lakosné, (1861-ik évben meg vakulván) ugyan a Duna Földvári Körménettel, mely minden évben Pünkösöd Ünnepeire meg szokott jönni Andacsra a Boldogságos Szűz Magyarok Nagy-Asszonya Kegyeletes Képéhez, szinte vezetettve bizodalmas óhajjal és szándokkal 'bár meg egyszer meg láthatná', a Boldogságos Szűz Anya képet meg érkezett. - A körmenet ki szokott ájtatoskodás végett a Kalvariára menni, az említett Vajaji Susanna is vezetettve kiment s vissza jövet meg nyílnak szemei s vezető nélkül tért vissza a Boldogságos Szűz Anya Egyházába, hol mély buzgósággal halát rebegvén az Üdvözítő Jézus Krisztusnak, hogy a Boldogságos Szűz Mária esedezése által meghallgatott, és óhaja teljesült. - A történt eset a jelen volt Fő tisztelendő Polák József Karádi Esperes és Pélbános Úr által, illető Földvári lakosok mind tanúk

¹³ XXA4

¹⁴ VA1, XXA3

¹⁵ IA1, IA2, VIIA1, XIA3

¹⁶ IIIA1, IXA1, IXA2

¹⁷ IXA1, IXA2

¹⁸ VIIIA1, XA1, XVIA1, XXVA1,

előtt meg vizsgáltatván be bizonyultnak nyilvánított. - A Tanúk ezek Danicsek Ferencz Szeleczy István Bodor György Akara János és többek. Hogy a szoros vizsgálat és vallomás előttem tétetett legyen bizonyítom Varga Anicét Zárda Főnök. A vizsgálaton jelen volt még: Kiss Mihály Nágocsi és Trimmel Sándor Miklósi Plébános Urak.¹⁹

A leírások formája ezekben a feljegyzésekben csak a legfontosabb tényekre szorítókozó néhány szavas, formulaszerű közléstől

*"Anno 1711. 5-Junij Francisca Antonia Thadea Kapplerin aetatis trium annorum et novem mensium magnam hispanicam valde acutam aciculam deglutivit celebrato ad altare S. Annae sacro, per intercessionem S. Matris Annae post tertium diem feliciter et sine ulla offensione ab acicula liberata est."*²⁰

a minden részletre kiterjedő, többoldalas beszámolóig terjedhet:

*"Anno 1749 dem 12 April ware von dem Löbler Regiment Caroli ein gemeiner Mann, mit Nahmen Andreas Pekat gebürtig zu Neutrav. diser wurd geschossen in dem felt mit einer schwere Schuss durch die handt. welcher ihm alle flagen zersprenget, wie auch die bein zerschmeteret hat, dass er keine finger noch handt brauchen kunte. dieser ware nach seiner mündlichen bekennen zu Wienn in dem spanischen spithals zwey ganzer jahr damit er curiert möchte werden. Nach ancoentung aber filler müdteln, ware doch keine hilft zu hoffen, dass feltscherer und Doctor ihme zur anwort gegeben, so veyt kein müdtel mehr Vorsandten disen schaden zu curiren, so müste ihn schon in dass grab tragen, von danen wurde er in nacher fest in dass so benente Invaliten hauss geschücket, da aber jener keine zeitliche hilf nicht mehr hofete, Nahm er sein Vertrauen zu der allerseligsten Mutter Gottes Maria-aichen, mit Versprechen Ihr zu Ehren 15 mahl dass gnaden ohrt zu besuchen ferner sie ihme die forige Gesuntheit ertheilen möchte. da aber selber sein gudes Vorhaben angangete, und dass drithemahl dass gnaden Orth besuchte, unter der hl Wandlung, diser in seiner handt einen uhnaussprechlichen schmerzen empfunte. dass er gezwungen wurde, vor grossen schmerzen und zokommener ahnmacht sich aus der Kirchen zu begeben dieser aber keines wegs wuste was dises seyt, oder beteutete. Eröffnet derohaben seine wunde, und siete mit Verwunderung dass die wunde gaenzlich geheylet seye, und alle schifer von dem zerquezten beyn frey aug der handt ligeten, und von diser Stundt an er Volkkomentlich seine finger und handt brauchen kunte, wie mir alle gegenwehrtige solches selbstn mit augen gesehen, und selbess auch sein comeradt mit Nahmen Punlg nigrini aus dem Löbler Regement Festetich corporal, samt ihme mit einer schwur begreftigen will."*²¹

¹⁹ IA2, 52-53.

²⁰ VIIA1, 7.

²¹ XVIA1, 44/b-45/a.

2. A kéziratok keletkezésének másik lehetősége az, amikor a csodákat tartalmazó, különböző nyelven keletkezett iratokat a kegyhelyen összegyűjtötték és megőrizték. Ilyen iratot készíthetett egy vagy több magánszemély, aki a vele történt csodás eseményt ebben a formában kívánta a kegyhely gondozóinak tudomására hozni.²² Az is előfordult, hogy a mirákulumot tanúsító iratot az illető személy plébánosa állította ki a kegyhely részére.²³ Ezek a gyakran a csoda közvetlen hatása alatt keletkezett feljegyzések hűen tükrözik készítőik iskolázottságát, önkifejezési képességét. Formájuk lehet oklevélszerű

*"Mi alább meg irattattak adgyuk tudokra mind azoknak akiket illet, hogy ami alább meg jegyzett nyomorúságinkban és nyaválainkban utazásunkat N. Veszprém Vármegyében lévő Jásdra fogadván, azonnal ugyan azon nyomorúságinktul szabadulásunkat, s nyavaldáinkbul gyógyulásunkat nyertük a Krisztus Jesus érdeme, és Sz. Annnyának Máriának esedezése, s közbenjárása által következendőképpen: úgy mint 1. Balog József méltóságos Papotzi Praepostság Kasznárja 1803-dik esztendőben súlyos nyaválában esvén, és abba több ideig nyomorogván, meg dagadott gyomrom, és hasam, mely daganatnak elszélesztésire sok féle erős orvosságokkal éltem, az orvosok praescriptioja szerint, de mindazon szerek gyomromban meg maradván, még jobban meg dagadott, végre a Krisztus Jesushoz, és az ő Sz. Annnyához folyamodván utazásomat Jásdra fogadtam, és azon étcaka édes álom jövén reám eszembe tünt, hogy alutt tejet enném, ettem is álmombul föl ibredvén és etcere meg apadván gyomromnak és hasamnak daganattya, meg gyógyultam, és ugyan azon esztendőben fogadásom szerint hála adásul el is mentem Jásdra. ... Mely vallyás tételünket amikor s akik előtt tetcik készek vagyunk esküvésünk le tételivel bizonyítani, s meg erősíteni."*²⁴

vagy az oklevélformula hivatalos részeit mellőző, egyszerű tanúsító levél:

*"Ich Endes gestertigter bezeugen, und bekennen dass ich meine zwey kinder deren eins auf einem aug dass andere aber auf allen Beiden aug stock blind von denen blindern gewesen in solcher nun ausserster Noth meine zuflucht zu dissem gnaden reichen frauen Bild Maria Einsidl genohmen solche flehentlich mit gantzen Vertrauen angerufen etliche Bittgaeng Vericht und nach Vollenter Andacht mit deiner gründlichen Jungfraeulichen hilft Mariae sind meine arme Kindlein widerum gesund worden gott seys gedanckt, und der Jungfraulichen Mutter, Mariae Einsindl solcher zur grösserer Bekraeftigung bezeigt Meine handtschrift. Ausgegeben den 20. Nowember Anno 768. Mathias Rosenberger uhrmacher in Pest. m. p."*²⁵

²² XIA1, XIXA1

²³ XIA2

²⁴ XIA1

²⁵ XIXA1. 6.

3. A kéziratos feljegyzések létrejöttének további indítéka volt, hogy a kegyhely hivatalos elismerése érdekében készített vizitációs jegyzőkönyv részeként csoda jegyzéket szerkesztenek. Ezeket a jegyzékeket rendszerint a csodákat személyével hitelesíteni tudó, illetékes papi személy állította össze. Így például a búcsúengedéllyel nem rendelkező Solymár esetében az 1757-es mirákulum-följegyzések²⁶ készítője és hitelesítője a solymári kápolnát 1742-ben benedikáló MÁRKUS Mihály kerületi esperes volt.²⁷ Ezek a leírások a szüksézávú közlésen túlmenően a mirákulumok minél részletesebb körülményeire is próbálnak rávilágítani:

*"Anno eodem 1752 die 28. Octobris presentavit se Matthias Smith Annorum circiter 50. qui Posonio venerat in fulcris et bajulis voto facto ad. B. M. V. in Solmár sanus factus ibidem et sine bajulo domum reversus seu sine fulcro et Parochus sub fide sacerdotali tistatus est prefatum hominum duas grandes scisuras idem prefatus homo in pede habuisse qui 22 Septimanis sub cura jam fuisse Fratrum Misericordiae et sanari non potuit. ... In cujus Majus robos presentas subscripsi investigationis propria Manu, et usuali sigillo roboravi Testimoniales Meas. Anno 1757. die 5. Apr. Michael Márkus Parochus Zsambékiensis Vice Archi Diaconus Districtus Budensis Almae Diocesis Wesprimiensis. m. p."*²⁸

4. Előfordul az is, hogy nem magának a kegyhelynek az elismertetése érdekében, hanem a mirákulumok hitelessége ügyében tartott vizsgálat jegyzőkönyve tartalmazza a csodák leírását. Itt a tanúknak előre összeállított kérdésekre kell válaszolniuk, s az esemény az egymásnak nemegyszer ellentmondó válaszok nyomán bontakozik ki előttünk. A tanúk vallomásait általában szó szerint rögzítették, így ez a forráscsoport adja a legtagabb lehetőséget a történetek lefolyásának részletes megismerésére:

"Questiones super casu numero 1-o expedito et Responsa tam ipsius et muti loquelam reipientis, quam et testium ejusdem. Mutus sanatus. 1-o Minek hinak? és hová valo vagy? és hány esztendő? Respons Feő Péczy Ferencznek, és ugyan Fő Peczi falubéli vagyok melly falu Győr vár Megyében vagyon. Circiter 33 esztendő vagyok. 2-do Születésed napjátul fogvást vagy é néma? avagy az után némultál meg, minek utánna már szóllani tudtál? Respons Születésemtil fogvást néma nem voltam, hanem minek utánna mint egy 8 esztendő koromban Hazámbul Székes Fejér vár Megyében lévő Zamolyi Helységbe bizonyos Pinter Mihálynak Hitves társa által, Kata nevű által le hozattattam volna, és nála mint egy másfél esztendeig még szólló nyelvemmel laktam volna, és ő meg halálozván Csordás Mihál nevű ugyan Zámolyon lakozó Emberhez mentem volna, ottan csak Január, úgy mint egy

²⁶ XXIVAI

²⁷ *prefatus Parochus (Michael Markus Parochus Zsambékiensis) efflagitaverat Anno 1742 dum Pestis jam undique cessasset die 25 Martii in Festo Annunciationis B. M. Virginis benedici. XXIVAI. 2.*

²⁸ XXIVAI. 6-7.

holnap mulva, rajtam esett a némaság. Melly némaságomat nem másnak tulajdonéthatom, hanem bizonyos Kantás Péterné nevű Calvinista Asszonynak, mert hogy a fönt Emlétt Gazdám úgy mint a Csordás Mihál azon Asszonynak egykor valamely illetlenül szóllott, azért keményen fenyegetődött ellene, mondván hogy No meg bánod bizony ezt. melly fenyegetése után az Asszonynak mindgyárt első éczaka a jobb lábom össze sugorodott, a nyelvem pedig meg némult. úgy a Gazdámnak Kis fiacskájának is (a ki azon éczaka is velem együtt fekütt volt) mind keze, lába össze sugorodott, mind nyelve meg némult, és mind haláláig (melly harmad napra történt az eset után) némán maradt. 3-tio Melly esztendőben nyerted vissza szollásodat? és hány esztendeig voltán néma, Respons Vissza nyertem szollásomat az első Jubilaeumkor melly volt az 1751-dik esztendőben, és mint egy tíz esztendeig viseltem némaságomat. 4-to Hol? és mi módon nyerted vissza szollásodat? Respons Bodaikon, a hová minek utánna Csák várrul (mert Zámollyrol Csakvárrá vettem lakásomat) a Jubilaeumos Processioval jutottam volna, ottan a Kalvariára térden álva mentem kérvén az Istent hogy adná vissza nyelvem szollását, és midőn így térden álva mentem a Kalvariára, és imádkoztam eleredett az orram vérem és olly nagyon folyott hogy tovább nem mehettem, hanem egy bizonyos Asszony által a Szent egyház mellett lévő kuthoz vezettem és abba a vérből ki mosattattam, és mivel a mosás után az örrom vérenek folyása meg szűnt, a Templomba mentem midőn ott az öreg oltár előtt imadkozni kezdettem volna ismét az Örrom vére eleredett, melly vér folyásban mindőn egy kevéssé el is ajultam s, a földre is térdeimről ledültem volna, ottan ezen szókra fakadott nyelvem Uram Jesus Christus segelly megh. Mint vagyok én? Boldogságos Sz. Szűz ne hadgy el, és mivel masokkal is kezdettem szollani, csudámra és látásomra össze gyűltek az ismérőim csudálkozván hogy szollani tudok, a ki néma voltam. Noha eleiten mindgyárt nem tudtam tökéletesen és helyessen szollani, hanem lassan, lassan tanulgattam a szollást mint a kis Gyerme, és mind ez ideig szollottam, noha most is tapasztalaom kivált némelykor, a szollást nehezen teszem, a mint hogy Kisded koromban is volt hiba nyelvemben és szollásomban mert a szót pöszén eitettem és nehezen is. ...²⁹

5. A nyomtatott mirákulumos könyvek keletkezése szempontjából a legfontosabb az a lehetőség, amikor egy kéziratot a kegyhelyen korábban már meglévő, hosszabb ideje vezetett és összegyűjtött feljegyzések alapján készítenek el kiadás céljára.³⁰ Ezeknek a kéziratoknak az összeállítója általában ismert, a kéziratoknak pontos címük van, szerkezetük előre elkészített beosztást követ, megfogalmazásukon érződik az irodalmi formákra való törekvés. Az e csoportba tartozó, általunk ismert kéziratok közül nyomtatásban is megjelent például Eszterházy Pál 1675-ben készített boldogasszonyi gyűjte-

²⁹ IIIA3. 16/a–16/b.

³⁰ IIIA2, IVA1, XVA1, XVIA2, XXA2, XXIIA1

ményének egy bővített változata,³¹ tudomásunk szerint nyomtatásban soha nem jelent meg viszont például az 1761 körül Frater METHODIUS kapucinus szerzetes által összeállított kézirat a bodajki mirákulumokból:³²

*"Anno eodem, Anna Maria ex Oppido Baycz in Styria, Territorij Graecensis, cujusdam Fabri Filia, dum a Maleficis hominibus in tantum corrumpitur, ut nec pedum, nec manuum beneficium amplius uti valeat, diversaue Sancta loca auxilio Christianorum visitat, gratiamque suppliciter implorat, tandem ad Ecclesiam Beatissimae Virginis Fraukirchensem se defferri humillime postulat, ibique aliquot diebus opem Beatissimae Matris devotissimae desiderat, exauditur, et ex integro pristinae sanitati restituitur: dum autem ad Paternam domum revertitur, illico omnibus viribus manuum et pedum destituitur, ad Sacrum locum praedictum reportatur, post paucos dies iterum sanatus, ab eademque in testimonium Sacer locus incolitur, honoratur, et decoratur."*³³

*"Anno 1758. Josephus filius Joannis Pénke, et Conjugis ejus Susannae Albensium adhuc infans unius mensis acquisit rupturam, adhibitis mediis, nihil tamen proficientibus, tandem per parentes voto facto ad B. V. Mariam Auxiliatricem Bodaikensem, quod velint in gratiarum actionem Sacrum curare celebrari, instantanee curatus est, qui hodie sanus a Parentibus votum exequentibus allatus: parata Mater cum aliis juramento confirmare."*³⁴

A mirákulumkéziratokról összefoglalóan elmondható, hogy a kiadás céljára készített összeállítások kivételével az eseményekkel közel egyidőben, ex tempore születtek. A leírást készítők rendszerint egy olya sémát alkalmaznak, ami már a műfaj első példáiban használatos és a későbbiekben is megtalálható. Eszerint a kérdés-feleletből álló jegyzőkönyvszerű feljegyzések kivételével minden leírás négy fő részre tagolódik, a részek tetszés szerint felcserélődhetnek. Általában első helyen szerepel a fogadalmat tevő neve és származási helye, ezt követi a fogadalom okának megnevezése, majd ezután következik a fogadalomtétel a felajánlásokkal, s utoljára kerül sor a segítségkérés és a fogadalom teljesítésének rögzítésére. A fennmaradt kéziratok terjedelme az egylappos feljegyzéstől³⁵ a több száz oldalas könyvig terjed,³⁶ a kéziratok nagysága a folio formátum³⁷ és nyolcadrét méret között mozog.³⁸ Egy részük számos író keze nyomát, a napi használat nyomait őrzi,³⁹ más részük egyetlen kéztől származva, jó állapotban a kézirat becsben tartá-

³¹ IVA1, IVB1, IVB2

³² IIIA2

³³ IVA1. 33.

³⁴ IIIA2. nr. 10.

³⁵ XIA2

³⁶ XXA3, XXA4

³⁷ IIIA1

³⁸ IVA1

³⁹ XXA3

sáról, ritka használatáról tanúskodik.⁴⁰ Bár ezeknek a mirákulumkatalógusoknak a kegyhelyhez kapcsolódó csodás események statisztikai megragadása volt az elsőrendű feladata, esetenként a kegyhely prédikátorának is segítségül, autentikus forrásul szolgálhattak, amikor búcsúnapokon a híveknek tájékoztatást kívántak adni az elmúlt időszak jelentősebb eseményeiről.

A kéziratos szövegek mellett a kiadványok összeállítói a szövegek átformálásánál különböző nyomtatott forrásokat is felhasználtak. Ezekre elsősorban azokból a hivatkozásokból következtethetünk, amelyek a szövegekbe illesztett idézetek lelőhelyére utalnak. Az idézetanyag részletes vizsgálatát nagyban megnehezíti, hogy a hivatkozások a barokk kori gyakorlatnak megfelelően általában pontatlanok: a konkrétan felhasznált műre sohasem, az idézett munkára valamivel sűrűbben,⁴¹ leggyakrabban azonban csak magára a szerzőre utalnak.⁴² Néhány alkalommal az idézetben szereplő szerzőt a névalakok eltorzítása miatt hosszas utánjárással sem sikerült azonosítani, s az is előfordult, hogy egy-egy minden megkülönböztető jel nélküli névnél két vagy több szerzőt is számításba kellett vennünk (*"Caesarius"*, *"Laurentius"*, *"Cornelius"*)⁴³. A idézett szöveg az anyanyelvű kiadványokban rendszerint a kiadvány nyelvén,⁴⁴ ritkábban latinul is megtalálható.⁴⁵ Az idézetet rendszerint a tipográfiával (*kurzív szedés*) igyekeztek jelölni,⁴⁶ néha azonban a hivatkozáson kívül más nem utal rá.⁴⁷ Maga a hivatkozás előfordulhat az idézet megelőző vagy azt követő mondat szövegébe illesztve,⁴⁸ rendszerint azonban az idézet után zárójelben található.⁴⁹ Néhány esetben a lap alján betűvel jelölt jegyzet formájában történik az idézet helyének megadása.⁵⁰ Az is előfordul, hogy a tipográfia vagy akár külön betű is jelzi az idézet tényét, a hivatkozás azonban elmarad.⁵¹ Közismertebbnek vélt idézeteknél (pl. *"Fájdalommal szülsz"*⁵²) rendszerint elmarad a hivatkozás, más esetekben csupán általános utalás történik (*"Azt mondja az Anyaszentegyház"*, *"Lemma"*, *"Salve Reg. Antifona"*⁵³ stb.).

Mindezek miatt a nyomtatott szövegekben szereplő teljes idézetanyag lelőhelyét lehetetlen meghatározni, néhány kiadvány mirákulum szö-

⁴⁰ IIIA2

⁴¹ XXA2, IVB2, XXVIB1

⁴² XVIIIIB5, XXB4

⁴³ XVIIIIB5, XXB4

⁴⁴ XVIIIIB5

⁴⁵ XIIIB1

⁴⁶ XIIIB1

⁴⁷ XVIIIIB5

⁴⁸ XVIIIIB5

⁴⁹ XXIIIB3

⁵⁰ IVB2

⁵¹ IVB2

⁵² IVB2

⁵³ IVB2, XXB4

veganyagánál azonban erre is kísérletet tettünk. Viszonylag kevés idézettel találkoztunk az 1735-ös kolozsvári⁵⁴, az 1773-as máriaradnai⁵⁵ és az 1750 körül megjelent német nyelvű sasvári könyvben⁵⁶. Ezekben a néhány bibliai hely mellett csupán egy-két ókeresztény és középkori egyházi íróra való hivatkozást találunk, ez utóbbiak száma egyik könyvben sem haladja meg a tizet. Természetesnek kell tartanunk, hogy a jezsuiták BELLARMIN mellett legnagyobb teológusának, SUAREZnek a nevével egyedül a jezsuiták által kiadott 1735-ös kolozsvári könyvben találkozunk⁵⁷. Az idézetek változatos gazdasága fordul elő az 1698-as boldogasszonyi,⁵⁸ az 1703-as sümegi,⁵⁹ az 1742-es latin nyelvű mária-völgyi⁶⁰ és az 1751-es sasvári könyvben.⁶¹ Alig van olyan könyve a Bibliának, amely ezek valamelyikében nem fordul elő. Az ószövetségi könyvek közül a leggyakrabban a Teremtés, a Királyok, a Prédikátor, a Zsoltárok, a Példabeszédek, a Bölcsesség és Jób könyve, valamint az Énekek éneke fordul elő, az újszövetségi iratok közül pedig – különösen az 1703-as sümegi könyvben⁶² – a négy evangélium és az apostolok cselekedetei kerülnek a legtöbbször idézésre. Mindezekben a munkákban az egyházi szerzők között az ókeresztény egyházatyák és egyháztanítók (Antiochiai Ignác, Origenész, Athanáz, Basilius, Chrysostomus, Ambrus, Jeromos, Ágoston, Nagy Szt. Gergely, Chrysologus Szt. Péter, Damaszkuszi Szt. János) mellett számos kisebb latin és görög ókeresztény szerző) Szalamiszi Epiphanius, Cassianus, Leriniumi Szt. Vince, Fulgentius, Isidorus, Szofroniosz, Ildefonsus, Germanus, Krétai Szt. András, Egbert, Nikephorosz), középkori egyházdoktor (Damiani Szt. Péter, Anzelm, Bernát, Aquionoi Szt. Tamás, Bonaventura), misztikus (H.J. Steinfeld, Suso, Brigitta, Ruysbroek, Karthauzi Dénes, Sienai Szt. Katalin, Kempis Tamás, J. Landsberg), kisebb hittudós és író (Odo, Rupert, Benzo, Hugo a S. Victore, Amadeus von Costa, Richardus a S. Victore, Alanus, Sienai Szt. Bernát, Gerson, Antoninus, Villanovai Szt. Tamás, Jacobus de Voragine) és prédikátor szerzetesíró (Assisi Szt. Ferenc, Szt. Domonkos, Páduai Szt. Antal, Temesvári Pelbárt, Jacobus Vallius) nevére illetve munkájára történő hivatkozás található. Az egyházi szerzők közül rendszerint Clairvauxi Szt. Bernát különböző munkái kerülnek a leggyakrabban idézésre, a többi szerző csupán egy-két alkalommal fordul elő. Az egyházi szerzők mellett néhány ókori görög és római író (Plutarchos, Aristoteles, Ovidius, Vergilius, Cicero, Seneca, Martialis, Horatius) valamint orvos (Galenus, Hypocrates) neve is előfordul.

⁵⁴ XIIIIB1

⁵⁵ XVIIIIB5

⁵⁶ XXIIIB4

⁵⁷ XIIIIB1

⁵⁸ IVB2

⁵⁹ XXVIB1

⁶⁰ XXB4

⁶¹ XXIIIB3

⁶² XXVIB1

Az ókori pogány szerzők idézése különösen az 1751-es sasvári könyvre jellemző⁶³.

E rendkívül sokrétű, impozáns névsor nyomán felvetődik a kérdés, milyen konkrét munkákból dolgoztak a barokk szerzők? A rendelkezésükre álló, általuk felhasznált könyvanyag kérdésének megítélésében különösen elővigyázatosnak kell lennünk. Tudjuk ugyan, hogy például az egyházatyák írásaira az ellenreformáció idejétől ismét sokat hivatkoztak, műveiket a 17. századtól nagy sorozatokban adták ki latin és görög nyelven. Emellett azonban rendelkezésre álltak a különböző példázatgyűjtemények, homil-etikai antológiák, kompilációk, amelyek mintegy összegyűjtve, egy helyen tartalmazták mindazt az anyagot, amit a kiadványok összeállításánál felhasználtak. Az ilyen jellegű kézikönyvek használata mellett szól, hogy ugyanattól a szerzőtől különböző kiadványokban gyakran ugyanazok az idézetek szerepelnek. Így például a ferencesek által összeállított 1698-as boldogasszonyi és az ugyancsak ferences szerző által szerkesztett 1703-as sümei könyvben RYSBROEKTől a *"De 7. Amoris gradibus"* c. munkának ugyanaz a részlete kerül idézésre, latinul szó szerinti egyezésben s némileg eltérő magyar fordításban.⁶⁴ Ezek a párhuzamok az azonos bibliai idézetek felhasználásával együtt tetszés szerint szaporíthatók. Mindez arra utal, hogy a szerzők és összeállítók eredetisége itt jórészt abban áll, hogy a tartalmi és formai lehetőségek kánonja szerint kiválogatják, *"átcsoportosítják"*, a megfelelő helyen alkalmazzák a rendelkezésükre álló idézetanyagot. A válogatás és alkalmazás szempontjainak vizsgálata azonban már nem a forráskérdéshez, hanem a nyomtatványok tartalmi elemzéséhez tartozik.

3. Keletkezési és kiadási körülmények

a) Szerzők, összeállítók, szándékok

A kiadványok keletkezési körülményei közül elsőként vegyük szemügyre a könyvek szerzőit, összeállítóit illetve fordítóit. Az 51 könyv közül 31 műnél összesen 26 szerzőre, összeállítóra vagy fordítóra találunk valamiféle utalást, 12 további műnél az összeállítást végző szerzetesi közösséget ismerjük. A 26 esetből 25-ben ismerjük a kérdéses személy nevét, 1 alkalommal csupán monogrammal találkozunk, amit nem sikerült feloldani.⁶⁵ A 25 sze-

⁶³ A könyv Ovidius, Cicero, Seneca, Vergilius, Horatius, Martialis számos munkájából idéz, a legtöbbször Ovidiust (21) és Vergiliust (20). XXIIIB3

⁶⁴ *Maria, omnis, gratiae, et pietatis, et misericordiae Mater est, et Advocata, et Mediatrix nostra, media intercedens inter nos, et Filium suum, qui nihil, petenti, negare potest, cum sit Illius Mater.* IVB2, 260., XXVIB1. 83. *Mária, minden malasztnak, és kegyességnek, és irgalmasságnak Anyja, és mi szószóllónk, és közbenjárónk mi köztünk, és az ő Szent Fia között, a ki, semmit meg-nem tagadhat ő Néki, mivel édes Anyja.* IVB2. 260. *Minden malasztnak, kegyességnek és irgalmasságnak Anyja a Szűz Mária, nekünk pedig szószóllónk, és közbenjárónk, mi közöttünk, és a maga Szent Fia közben járván, ki ő néki akár mit kérjen, meg nem tagadhattya, mivel Anyja néki.* XXVIB1. 83.

⁶⁵ XVIIIIB9

mély közül 3-ról nevükön kívül (DÉKÁNY Julcsa,⁶⁶ KALLA Emilné és férje,⁶⁷ GRAEFFEL J. GYURCSEK Endre⁶⁸) más nem tudunk, ők mindhárman 19. századi nyomtatványok világi szerzői illetve összeállítói voltak. Az így fennmaradó 22 szerző közül 19 szerzetes, 3 világi pap volt. A szerzetesek között 7 pálos, 6 ferences és 1-1 bencés, trinitárius, jezsuita, karmelita, szervita illetve piarista rendi szerzetessel van dolgunk. E megoszlásban szembetűnő, hogy míg a pálos és ferences szerzők kizárólag saját rendjük kegyhelyeihez kapcsolódó mirákulumos könyvek összeállításával foglalkoztak, addig a piarista⁶⁹ és a bencés szerzetes⁷⁰ egy ferences illetve egy pálos kegyhely anyagát rendezte sajtó alá. A pálos szerzők közül kiemelkedik Andreas EGGERER⁷¹, aki a stájerországi vlimensiai rendtartomány priorja és a rend jeles 17. századi történetírója volt.⁷² A 18. századi pálos szerzők közül említésre méltó Nicolaus BENDER teológiai doktor⁷³, a horvátországi rendtartomány főnöke és rendi történetíró⁷⁴, valamint Franciscus Orosz, aki ugyan fordításainak megjelenése idején egyszerű szerzetespap volt,⁷⁵ de korábban a máriavölgyi kolostor helyettes előljárói (subprior) tisztségét viselte, a pápai kolostor perjele volt, rendjének történetével foglalkozott, jelentős fordító és pasztorációs munkát is végzett.⁷⁶ A ferences szerzők közül elsőként említjük KISS Fábiánt, aki a sümegi mariánus ferences kolostor gárdiánjaként akkor adta ki névtelenül művét, amikor Sümegen és környékén a lakosság nagyobb része protestáns volt.⁷⁷ A terzactumi ferences búcsújáróhelyhez kapcsolódó 1718-ban megjelent mirákulus könyvet Petrus FRANCETICH, a horvátországi reformált (obszerváns) ferencesek egykori tartományfőnöke (ex-minister provincialis) és a terzactumi kolostor akkori gárdiánja adta ki.⁷⁸ Az 1731 körül megjelent másik terzactumi mirákulumos könyv összeállítója Clarus PASCONI, a horvátországi obszerváns szent kereszt rendtartomány generálisa volt.⁷⁹ A szegedi ferences kolostor kegyszobrához fűződő mirákulumok ösz-

⁶⁶ XVIIIIB12

⁶⁷ XXIB2

⁶⁸ XXIIIB8

⁶⁹ XVIIIIB7

⁷⁰ XXB7

⁷¹ XXIXB1

⁷² EGGERER, Andreas: *Fragmen panis corvi protoeremitici ...* Viennae 1663.

⁷³ XIVB1

⁷⁴ Nicolaus Bengernek számos rendtörténeti munkája maradt kéziratban. Így pl.: BENDER, Nicolaus: *Annales Ordinis S. Pauli Primi Eremitae*. tom. III. 1727–1743. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2023., BENDER, Nicolaus: *Chronotaxis Monasteriorum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. 1742. OL Acta Paulinorum fasc. 627. fol. 2–106.

⁷⁵ XXB5, XXIIIB3

⁷⁶ PÁSZTOR Lajos: *A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században*. Budapest, 1943. 6., XXA4. 1–3.

⁷⁷ TAKÁCS Ince – PFEIFFER János: *Szent Ferenc fiai Veszprém egyházmegye területén különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. Kézirat. Veszprém, 1948. II. kötet VIII. fejezet 1–2.

⁷⁸ XXVIIIIB2

⁷⁹ XXVIIIIB3

szeállítását 1831-ben ORDINÁNSZ Konstantin végezte,⁸⁰ aki a kolostorban többször volt házfőnök.⁸¹ A más szerzetesrendekhez tartozó szerzők közül elsőként említjük a jezsuita filozófiai doktorátussal rendelkező kolozsvári Antonius GRUEBERT.⁸² Az 1744-es máriavölgyi mirákulumos könyv összeállítója KOPTIK Odó, a Mária-tiszteletéről híres celldömölki bencés apát volt.⁸³ Az 1755-ben megjelent krisztinavárosi mirákulumos könyvet Ambrosius a S. Spiritu karmelita, a kegykápolna fölött fennhatóságot gyakorló budai Szt. József kolostor priorja állította össze.⁸⁴ A szerzők között találkozzunk végül a jelentős irodalmi és matematikai tevékenysége alapján ismert DUGONICS András piarista szerzetessel, aki az 1810-es máriaradnai mirákulumos könyv címlapján szerényen "*királyi oktató*"-nak nevezi magát.⁸⁵

A kiadványok összeállítását végző szerzetesi közösségek közül a legtöbb könyvet (4 db) a sasvári pálosok szerkesztették.⁸⁶ Őket követik a kolozsvári jezsuiták⁸⁷ és a máriaradnai obszerváns ferencesek⁸⁸ 3–3 könyvvel, a boldogasszonyi mariánus ferences közösség pedig 2 mirákulumos könyvet állított össze.⁸⁹ A világi papi szolgálatot teljesítő 3 szerző a következő: az 1765-ben megjelent bisztricei mirákulumos könyvet, Petar BERKE, bisztricei káplán,⁹⁰ az 1797-es mátraverebélyi kiadványt SZENTMIHÁLYI Mihály, boconádi plébános (Mátraverebély ekkor Boconád filiája volt) és egri kanonok,⁹¹ az 1843-ban három nyelven megjelent sasvári könyvet pedig MATEJKA József, sasvári káplán szerkesztette.⁹²

A kiadványok szerzőinek áttekintése azt mutatja, hogy a mirákulumos könyvek szerkesztése túlnyomó részt az adott kegyhely szerzetesi közösségéhez kapcsolódik. Ez onnan érthető, hogy egyrészt a barokk kori búcsújáróhelyek többsége szerzetesi gondozás alatt állt, másfelől ezekben a kolostorokban megvolt a lehetőség arra, hogy az irodalmi adottságokkal rendelkező szerzetesek a kéziratok gazdag anyagának kiválogatásával és megformálásával nyomtatásban megjelenő könyveket hozzanak létre. A szerzetesi szerzők között több jelentős teológiai, történeti műveltségű személlyel találkozunk, többen közülük magas rendi ranggal is rendelkeztek. Mindez arra utal, hogy a mirákulum-szövegekkel való foglalkozást a kor más történeti műfajaival és teológiai kérdéseivel egyenrangú, felelősséggel járó, fon-

⁸⁰ XXVIII B1

⁸¹ XXVIII B1. 97.

⁸² XIII B2

⁸³ XX B7

⁸⁴ VII B1

⁸⁵ XVIII B7

⁸⁶ XXIII B1, XXIII B2, XXIII B3, XXIII B4

⁸⁷ XIII B1, XXIII B3, XIII B4

⁸⁸ XVIII B1, XVIII B5, XVIII B6

⁸⁹ IV B1, IV B2

⁹⁰ II B1

⁹¹ XX I B1

⁹² XXIII B5, XXIII B6, XXIII B7

tos feladatnak tekintették. A szerzetesek mellett a szerzők között néhány esetben az adott kegyhelyhez szorosan kapcsolódó világi papi személlyel is találkozunk, akik feltehetően előjárójuk megbízásából vagy saját kezdeményezésből gondoskodtak a felügyeletük alá tartozó kegyhely híret növelő gyűjtemények kiadásáról.

A könyvek ajánlása az olvasónak szóló bevezetés és előszó, valamint a hosszú címek egyes részletei felvilágosítással szolgálnak arról, hogy a szerzők milyen indítékokkal és szándékkal adták ki munkájukat. A művekből kielemezhető szerzői szándéokra utaló konkrét adattal 29 kiadvány esetében rendelkezünk. Az egész vizsgált időszakban folyamatosan előforduló motívum a hívek Mária-tiszteletének növelése:

*"Mindezekről indíttatván azért, imé kegyes Olvasóm! ...hogyan... (Mária) annyi ragyogó csillagoknak Sokaságával könnyű vétetvén fénleni, ragyogni, tündöklenni láttassék, és mindenektől annyival is inkább nagyobb szívbeli buzgósággal, gyakrabban áhétatossággal tiszteltessék, áldassék, dicsőíttessék: Méltó, hogy a sok csuda tételi közül ... némelyeket föl jegyezvén írásban venni, és a keresztény hívek elejébe terjeszteni. valamint ezen kised munkában az Isten Anya tiszteletének öregbítésére, és előmozdítására egybe szerkeztettem, azt mindenütt a legtisztább igazságnak zsinór mértékéhez szabni a lehetőségig iparkodtam."*⁹³

Ehhez leggyakrabban a lelki vigasz, lelki haszon említése, a vallási épülés szolgálata járul:

*"Ha olly jó szíved, a minéműt Mária tart te hozzád, ezen Könyvecskében lévő betűknek öszve foglalását olvasni fogod Kegyes Olvasó! nem kétlem: száz annyi hasznat fogsz tapasztalni. ... ezen Könyvecske el nem fog tapottatni, és meg nem fog fojtatni, hanem inkább gyökeret fog verni, és te benned sokféle Istenes indulatokat okozni."*⁹⁴

A Mária-tisztelethez egy esetben a kegyhelyet gondozó pálos rend különösen tisztelt szentjei, Remete Szt. Pál és Remete Szt. Antal kultusza növelésének szándéka társul.⁹⁵ Többször kerül megfogalmazásra, hogy a könyv kiadásának célja a csodák hírének terjesztése, a kegyhely (a kegykép) tiszteletének növelése, ami jól mutatja ezeknek a könyveknek a kegyhely kultuszpropagandájában játszott jelentős szerepét:

"Írásunk fel vállalásának ... oka vala: hogy ezen csekély munkánk, a te Isten és Fájdalmak Annyához való szübbeli indulatodat új szeretetre gerjesztén; mindazért hogy a te Szűz Máriához való ajtatosságod ... ujjban nevedkedne és annál inkább vastagodna, s öregbedne; mind pediglen azért, hogy látnád és tapasztalnád, melly hatalmas legyen ez a Nagy Aszszony, melly kegyes, és

⁹³ IVB2. A6/b.

⁹⁴ XVIIIIB5. A4/a-A4/b.

⁹⁵ XXB8. 1-2.

könyörületes, s egy szóval melly gazdag az irgalmasságban; (Ephes. 2.) mivelhogy a Sasvári Csudálatos szűz jótéteményinek ki folyó mértékű kegyes volta, ... igen nagyinak ... tapasztaltatik lenni. Ő hozzá azért, ájtatos Olvasó! bizvást folyamodgyál ... Mert vallyon, mit nem várhatsz tőle?"⁹⁶

Előfordul a hivatkozás arra is, hogy a kegyhelyről korábban kiadott mirákulumos könyv már régen elfogyott, a szerző célja az új kiadvánnyal a búcsújárók igényeinek kielégítése.⁹⁷ További indokként szerepel, hogy a szerző szándéka *"igaz híradás"* nyújtása a kegyhelyről,⁹⁸ ami kiegészülhet a *"rossz könyvek"* ellensúlyozásának,⁹⁹ a kételkedők meggyőzésének indítékával:

*"mindazáltal hogy a tudatlanoknak intést tegyek, és kiváltképpen a kik az Isteni szent dolgokat tagadván, gyalázzák, azoknak világosbb értelmet adjak."*¹⁰⁰

Ellenreformációs motivációra gondolhatunk az 1735-ös kolozsvári könyv előszavából, ahol a szerző arról ír, hogy az erdélyiek térjenek vissza Mária tiszteletére *"vallási tévelygésükből"*. Az előszóban ezután egy újabb – másutt is többször előforduló – motívum következik: a könyv kiadásával és vallásosság növekedésével kapcsolatban Erdély (az ország, a nemzet) felvirágzásának az említése.¹⁰¹

Az 1831-es szegedi könyv szerzője az előszóban *"a ... Szentek képei-nek ájtatos tisztelete"* kapcsán először a *"mai keresztény felekezetekben fennálló, és több tekintetben egymástól meghasonlott vélekedések"*-re utal, amelyek ugyan *"Magyar Hazánkban - a Tudóssabb férfiak társaságos gyűlekezetekből, valamint az írásokból is ... már régen kiavultak"*, de külföldön ma is sokan vannak, *"kik majd barátságos beszélgetésekben, majd repülő írásaikban, sőt közrebotsátott könyvekben vagy folyó írásaikban hirdetni ... nem áttalják, mintha a Katolikus keresztények a Szentek képeit babonás tisztelettel, sőt bálványozva imádnák, s azokban bizonyos természet felett való, belső és titkos erőt tulajdonítának"*. Ezután a németországi protestáns írók tollából az elmúlt években, valamint a londoni parlament felsőházának tagjai részéről az ír katolikusok felé három éve e téren elhangzott vádak kerülnek említésre, majd az előszó a kegyhelyek és a Mária-tisztelet apológiájával, valamint a szerző kritikai értékelésének, a leírtak hitelességének hangsúlyozásával zárul.¹⁰² Mindezek alapján talán nem indokolatlanul gondolunk arra, hogy bár a szerző a könyv megírása idején kifejezetten tagadja az említett eszmék magyarországi meglétét, a munka összeállításában

⁹⁶ XXIIIB3. A2/b–A3/a.

⁹⁷ XXIIIB5. 3–4.

⁹⁸ XVIIIB1, XVIIIB2

⁹⁹ XVIIIIB9. 5–6.

¹⁰⁰ XXIB1. 51.

¹⁰¹ XIIIB1. 1–5.

¹⁰² XXVIIIB1. IV–VIII.

közvetve ez is motiválhatta. Másfelől a konkrét külföldi példák említése föltehetően nem más, mint a felvilágosult gondolkodás 19. század eleji megnyilvánulásainak hazai tükröződése.

b) Ajánlások

A kiadványok keletkezési körülményeire vetnek fényt a könyvek ajánlásai. A kiadványoknak több mint a felében (28 műben) találtunk ajánlást, néhány esetben nem lehetett eldönteni, hogy eredetileg volt-e ilyen rész a könyvben, vagy esetleg később tépték ki belőle. Az ajánlás szerzője egy eset kivételével mindig azonos a kiadvány szerzőjével.¹⁰³ Az ajánlások nyomtatékosítását szolgálta az a megoldás, amikor az ajánlás motívuma már a címlapon¹⁰⁴ vagy a címlapot megelőző metszet feliratában is megjelenik.¹⁰⁵ Általában azonban az ajánlás közvetlenül a címlap után, az engedélyek, bevezetés stb. előtt kap helyet a könyvben. Egy kiadványban rendszerint egy ajánlással találkozunk. Az 1736-os kolozsvári könyvben fordul elő az a megoldás, hogy a két személynek szóló közös ajánlás után a mű két nagy szerkezeti egysége előtt a szerző először az egyik, majd a másik személyhez külön is ajánlással fordul.¹⁰⁶

Az ajánlásoknak három típusát figyelhetjük meg, aszerint, hogy a szerzők kinek ajánlották munkájukat. A leggyakrabban a konkrét személyeknek szóló ajánlással találkozunk (11 könyv), valamivel kevesebbszer fordul elő a Máriához (10 könyv) illetve az olvasóhoz (7 könyv) intézett ajánlás. A legnagyobb változatosságot a konkrét személynek szóló ajánlásokban tapasztaljuk: kétszer ugyanannak a személynek akkor sem ajánlottak könyvet, ha ugyanannak a műnek néhány évvel későbbi kiadásáról volt szó. Egy-egy esetben fordul elő, hogy a könyvet egy házaspárnak¹⁰⁷ illetve egy testvérpárnak ajánlják.¹⁰⁸ Az ajánlásokban szereplő személyek kivétel nélkül a legfelsőbb társadalmi réteg tagjai: 6 esetben főrangú férfi, 5 esetben magas egyházi tisztségviselő (püspök, érsek), 2 esetben pedig főrangú nő az ajánlás címzettje. A személynek szóló ajánlások indoklása tartalmazza azokat az okokat, hogy a szerző miért éppen annak a személynek ajánlotta művét. Két kiadvány esetében nyílt utalás van arra, hogy az ajánlás címzettje hozzájárult a könyv kiadásának költségeihez: az 1661-es máriavölgyi könyv megjelenése LIPPAY György észtergomi érseknek,¹⁰⁹ az 1735-ös kolozsvári könyv kiadása MAKSAI Mariafi Dávidnak, az erdélyi királyi gubernium titkárának köszön-

¹⁰³ Az ajánlás szerzője Laurentius Hauszer Abbas B.M.V. de Borch. XXB7

¹⁰⁴ XXVIII B2

¹⁰⁵ XXB1

¹⁰⁶ XIII B2

¹⁰⁷ VIB1. 2/a–2/b.

¹⁰⁸ XIII B2

¹⁰⁹ XXB1 A Máriavölgybe vezetett zarándoklatokra biztos adatok 1634-től vannak. Ekkor Lippay György veszprémi püspökként vezetett zarándoklatot Máriavölgybe, hogy Veszprémet a pestis elkerülje. PÁSZTOR Lajos *im.* 1943. 3.

hető.¹¹⁰ Négy kiadvány ajánlásának címzettje az adott kegyhely javára tett jelentős adományokat: BORKOVICH Márton zágrábi püspök a zágrábremetei,¹¹¹ Johannes Franciscus BARBARICUS brixiai püspök pedig a terzactumi kegyhely mecénásaként szerepel.¹¹² BELLATINCZI Ebergényi Eszter grófné, gróf HÉDERVÁRI Viczai Jób özvegye a sasvári kegyhely patrónusaként jelenik meg, aki férje tisztességére Sasváron alapítványt tett, ezen kívül Vicán új templomot építtetett, Sümegen pedig oltárt alapított Nepumoki Szt. János tiszteletére.¹¹³ NÁDASDI Lipót gróf, Magyarország fő-kancellárja és felesége, Maria Josepha von TRAUTMANSTORFF grófnő a krisztinavárosi kápolnának tett adományokat: többek között egy nagy ezüst-lámpát ajándékoztak a kegyhelynek.¹¹⁴ Magától értetődő, hogy az 1698-as boldogasszonyi könyvet az összeállító szerzetesek ESZTERHÁZI Pál nádornak, a kegyhely patrónusának, a kolostor és a templom építtetőjének ajánlották.¹¹⁵ Az 1736-os kolozsvári könyvben Hallerkői HALLER László és Gábor a kegyhely kultuszának előmozdítóiként (promotor) jelennek meg.¹¹⁶ Az 1857-es máriaradnai könyv ajánlásának címzettje Alexander von CSAJÁGHY csanádi püspök, annak az egyházmegyének az előjárója, amelyhez a kegyhely tartozott.¹¹⁷ Egyetlen esetben találkozunk azzal a megoldással, hogy a könyvet valamilyen alkalomból ajánlják, ami talán az illető személlyel kapcsolatos elvárásoknak (a kegyhely lehetséges támogatásának) a kifejezője: az 1744-ben megjelent máriavölgyi könyvet ZICHY Ferencnek győri püspökké való kinevezése alkalmából ajánlották.¹¹⁸ Ezeknek az ajánlásoknak közös jellemzője, hogy bennük a címzett emberi jótulajdonságokkal felruházva, buzgó vallásosságáról és Mária-tiszteletéről ismert személyként jelenik meg.

A Máriának címzett ajánlások nagyobb része általában szól Máriához,¹¹⁹ néhány esetben azonban Máriával mint az adott kegyhely legfőbb patrónusával, az adott búcsújáróhelyen hozzá segítségért forduló legathatósabb közbenjárójával találkozunk.¹²⁰ Ezekben az ajánlásokban Mária dicsérete hozzá szóló könyörgésekkel, imádságrészletekkel fonódik össze, amit bibliai hasonlatok, különböző idézetek tesznek érzékletessé.

Az olvasóknak címzett ajánlások rendszerint *"Mária jámbor tisztelői"*-hez szólnak.¹²¹ Ezekben az ajánlásokban a szerzők elsősorban a könyv

¹¹⁰ XIII B1

¹¹¹ XXIX B1. A3–A4.

¹¹² XXVIII B2. a2–b2.

¹¹³ XXIII B3. b1–b4.

¹¹⁴ VIB1. 1–5.

¹¹⁵ IVB2. A2–A5.

¹¹⁶ XIII B2. 1–5.

¹¹⁷ XVIII B11. 1–3.

¹¹⁸ XX B7. A1–A3.

¹¹⁹ XVIII B1, XVIII B5, XVIII B6, XVIII B9, XXIII B4, XXIII B5, XXIII B6, XXIII B7

¹²⁰ IIB1, XIV B1, XXII B1, XXVIII B3

¹²¹ XX B8, XXIII B1, XXIII B2, XVIB1

elolvasásához akarnak kedvet csinálni azzal, hogy már itt röviden elmondják, mintegy előlegezik a könyv tartalmát.

c) Engedélyek

A kiadási körülményekről, a cenzúra működéséről adnak felvilágosítást a nyomtatványokban található különböző engedélyek. Az 51 kiadvány közül 24-ben konkrét személy (személyek) által adott engedéllyel van dolgunk, 5 esetben csupán általános megjegyzés utal a kiadvány engedéllyel történő megjelenésére, 22 kiadványban pedig semmiféle engedélyre utaló nyom nincsen. A 22 engedély nélküli kiadványból 9-nél nem dönthető el egyértelműen, hogy eredetileg is volt-e engedély a könyvben, mivel a rendelkezésre álló példányokból épp ezek a részek hiányoznak vagy a könyv időközben hozzáférhetetlenné vált.¹²² További 5 engedély nélküli munka füzetes jellegű ponyvanyomtatvány,¹²³ 2 pedig alkalmi jellegű kiadvány¹²⁴ a 18. század végéről illetve a 19. századból, amelyekben egyébként is a legritkább esetben fordul elő bármiféle engedélyre való utalás. Az engedély elmaradását három kolozsvári könyvnél azzal magyarázhatjuk, hogy azokat a kolozsvári jezsuita akadémia tagjai állították össze.¹²⁵ Az 1672-es zágrábremetei könyvet a pálos rendben több alkalommal magas tisztséget viselő Andreas Eggerer állította össze,¹²⁶ s az 1810-es radnai könyvnél¹²⁷ föltehetően ugyancsak a szerző személye (Dugonics András piarista szerzetes) tette fölöslegessé a munka külön engedélyeztetését. Az 1824-es kiadású máriaradnai könyv arra vállalkozik, hogy korábban már engedélyezett munkát nyelvi és nyomdai szempontból javított változatban tegyen közzé.¹²⁸ Az 1750 körüli sasvári könyv tartalmáért nagy valószínűség szerint a nyomdász személye, LANDERER János Mihály privilegizált könyvnyomtató kezeskedett.¹²⁹

Az engedélyek formai szempontból több típusba sorolhatók. A személyek által adott engedélyek rendszerint a címlap után, külön oldalon (oldalakon) következnek. Ezekre az engedélyekre két esetben már a címlapon utalnak,¹³⁰ két esetben pedig a könyv végén további kiegészítéseket fűznek hozzájuk.¹³¹ Két könyvben azzal a megoldással találkozunk, hogy az engedélyezés tényét és az engedélyező személyét a kiadvány címébe foglalták be.¹³² Az engedélyre utaló általános megjegyzések – *"Con licentia de superiori"*,¹³³

¹²² IVB1, XIIB1, XIIIB1, XVB1, XVIIIIB6, XVIIIIB8, XXB2, XXB6, XXIIB1

¹²³ IB1, XVIIIIB12, XXIB2

¹²⁴ XVIIIIB1, XVIIIB2

¹²⁵ XIIIB2, XIIIB3, XIIIB4

¹²⁶ XXIXB1

¹²⁷ XVIIIIB7

¹²⁸ XVIIIIB9

¹²⁹ XXIIB4

¹³⁰ XXVIIIIB2, XXVIIIIB3

¹³¹ XVIIIIB10, XXIIB1

¹³² IVB2, XXIB1

¹³³ XXVIIIIB1

*"A parte Ordinariatus ad Typum admittitur",¹³⁴ "Mit Erlaubniss des hochwürdigsten Ordinariaten"*¹³⁵ – kivétel nélkül a címlapon kaptak helyet.

A személyek által kiadott engedélyek tartalmi szempontból három fő típusra oszlanak, amelyek több kiadványban egymás mellett, különböző variációkban találhatók. Így például van olyan kiadvány, amelyet nem kevesebb, mint öt különböző egyházi személytől származó engedéllyel ellátva bocsátottak útjára.¹³⁶ Az első típust a rendi engedélyek alkotják, amikor a szerző személye szerinti illetékes rendi előjáróság vagy a rend teológusai adják az engedélyt. A második típusba a területileg illetékes világi egyházi előjárók engedélyei tartoznak. A harmadik lehetőség az, amikor az állam által megbízott egyházi vagy világi személy (a jezsuita rend tagja, könyvinkvizitor, könyvrevizor, cenzor) adja az engedélyt.¹³⁷ Ezek az engedélytípusok esetenként kiegészülhetnek olyan megjegyzésekkel, amelyek a mirákulumokkal kapcsolatos általános egyházi rendelkezésekre utalnak (a könyvben foglaltak alávetése a Szentszék ítéletének,¹³⁸ VIII. ORBÁN pápa 1634. júliusában elfogadott, csodákkal kapcsolatos bullájának,¹³⁹ a tridenti zsinat 25. sessionján megfogalmazott szankcióknak¹⁴⁰). Egy esetben előfordul, hogy az adott kiadvány engedélye után a könyv fordítása alapjául szolgáló korábbi munka engedélyét is közlik.¹⁴¹ A különböző engedélytípusok előfordulásának időbeli megoszlása (2.sz. melléklet) arra utal, hogy a rendi engedélyeztetés a 18. század második felére fokozatosan kiszorul a kiadványokból, ami különösen akkor feltűnő, ha tudjuk, hogy a kegyhelyeknek több mint 4/5 része ebben az időben is szerzetesi gondozásban van. A világi egyházi engedélyekkel rendi vagy állami engedélyhez kapcsolódva a 18. században folyamatosan találkozunk, de ezek a század végére a rendi engedélyekhez hasonlóan eltűnnek a kiadványokból. Ezzel párhuzamosan a 18. század közepétől megfigyelhető az állami engedélyek fokozatos előtérbe kerülése, a 19. század elejétől pedig már kizárólag állami engedélyekkel találkozunk. Mindezek az adatok jól tükrözik azt a más forrásokból is ismert folyamatot, melynek során az egyházi vonatkozású kiadványok engedélyeztetése is fokozatosan az állami cenzúra felügyelete alá kerül.

d) Megjelenési idő, megjelenési hely, nyomda

A nyomtatványok megjelenési idejének vizsgálata nemcsak a kiadványok időbeli megoszlására vet fényt, hanem felvilágosítással szolgál a műfaj történetének alakulására is. Teljes impresszummal 37, részben hiányos

¹³⁴ XXIIIB5, XXIIIB6, XXIIIB7

¹³⁵ XVIIIIB11

¹³⁶ XXVIIIB2

¹³⁷ A nyomtatványok engedélytípusok szerinti megoszlását a 2. mellékletben közöljük.

¹³⁸ XXVIIIB3

¹³⁹ XIVB1, VIB1, XVIIIB2, IIB1

¹⁴⁰ XXIIB1

¹⁴¹ XVIIIB10. 164.

impresszummal 13 kiadványon találkozunk, 1 nyomtatvány esetében semmi-féle adattal nem rendelkezünk. A nyomdák működési ideje, a kiadványok tartalma illetve külső megjelenése alapján azonban az évszám nélkül megjelent munkák esetében is megoldható volt a datálás kérdése. Az első magyarországi kegyhelyhez kapcsolódó barokk kori mirákulumos könyv 1648-ban jelent meg, 1700-ig összesen 6 kiadványt ismerünk. 1701–1750 között 15, 1751–1800 között 17 nyomtatvány látott napvilágot, 1801–1850 között 9, 1851 után pedig 4 kiadvánnyal találkozunk. Ezek az adatok önmagukban is jól mutatják, hogy a műfaj kialakulása a barokkban a 17. század második felére esik, virágkora a 18. századon át folyamatosan tart, hanyatlási periódusa pedig a 19. század elejétől a század végéig húzódik.

A megjelenési helyek adatainak összesítése azt mutatja, hogy egy kivételével valamennyi kiadvány kiadási helyét ismerjük (3.sz. melléklet). Az 50 kiadvány 20 megjelenési hely között oszlik meg, ezek közül 15 Magyarországon (40 kiadvány), 5 külföldön (10 kiadvány) található. Külföldön azok a kiadványok jelentek meg, amelyek a nyomdahellyel azonos, rendszerint az ország határvidékein található tájegység kegyhelyeihez kapcsolódnak. Így például az olasz befolyás alatt álló dalmát tengerpart híres kegyhelyéhez, Terzactumhoz kapcsolódó kiadványok Velencében és Udinében jelentek meg, Bécsben és Bécsújhelyen jórészt a mai Burgenland területén lévő kegyhelyek (Boldogasszony, Kismarton, Loreto illetve Máriavölgy) mirákulumos könyvei láttak napvilágot, a zágráb-remetei könyvet pedig Grácban nyomtatták. Ezeknek a kiadványoknak a nagyobb része (6 db) a 17. században, kisebb része a 18. század első harmadában (4 db) került kinyomtatásra, s így a külföldi megjelenés okát a kegyhely és a nyomdahely földrajzi közelségén kívül jórészt a megfelelő technikai felkészültségű hazai nyomdák hiányában kereshetjük.

A magyarországi megjelenési helyek és a kegyhelyek kapcsolatát vizsgálva először az tűnik szembe, hogy a kiadványok megjelenési helye és a kegyhely csupán 6 kiadványnál esik egybe. Ez az egybeesés Buda és Szeged esetében azzal magyarázható, hogy bár jelentős hírnévvel rendelkező kegyhelyekről van szó, mindkét városban a nyomdáknak nagy választéka állt a könyvet kiadni szándékozók rendelkezésére, Kolozsvár esetében pedig egészen természetes, hogy a jezsuita gondozás alatt álló kegyhely jezsuiták által összeállított három mirákulumos könyvét a kolozsvári jezsuita nyomda jelenteti meg. Amikor a jezsuiták felosztatásával a kegyhelyet a piaristák vették át, a negyedik könyv a város egy másik nyomdájában látott napvilágot. A kegyhely és a megjelenési hely 6 kiadvány esetében meglehetősen közel fekszik egymáshoz, rendszerint egy szűkebb tájegységben található. Az óbuda-kiscelli könyv Budán, a bisztrikai Zágrábban látott napvilágot, a mátraverebélyi kiadványok közül az egyiket Pesten, a másikat Jászberényben adták ki. A két máriapócsi nyomtatvány Kassai megjelenése a földrajzi közelségen túl azzal is összefügghet, hogy 1707-től Kassán őrizték azokat a kis kendőket, amelyekkel az eredeti kegykép könnyezése alkalmával a könnyeket letö-

rölték.¹⁴² Két kiadvány esetében a kegyhely és a megjelenési hely távol esik ugyan egymástól, de a kapcsolat ezekben az esetekben is kimutatható. A körösi pálos kegyhely mirákulumos könyvének megjelentetését rendi kapcsolatok magyarázzák, a sümegi kiadvány nagyszombati kinyomtatása pedig azzal hozható összefüggésbe, hogy a könyv szerzője, Kiss Fábián jó felvidéki kapcsolatokkal rendelkezett: mielőtt Sümegre került, Nyitrán hosszabb ideig jó nevű magyar hitszónokként működött.¹⁴³

Külön kell szólnunk a legtöbb mirákulumos könyvvel rendelkező három kegyhely, Máriaradna, Máriavölgy és Sasvár nyomtatványainak megjelenési helyéről. A máriaradnai könyvek egy része a kegyhelyhez viszonylag közel fekvő városokban jelent meg: Aradon és Szegeden 2–2, Temesváron pedig 1 kiadvány látott napvilágot. A kiadványok másik része azonban a távoli Budán (5 db), Pesten (1 db), illetve Vácon (1 db) jelenik meg. A máriavölgyi mirákulumos könyvek legnagyobb része a kegyhely tágabb vonzáskörébe tartozó helyeken került kiadásra: három Nagyszombatban, egyet egyet pedig Pozsonyban illetve Sopronban nyomtattak, s csupán 1 könyv jelent meg a Dél Dunántúlon, Pécsen. A sasvári mirákulumos könyvek kivétel nélkül a kegyhely vonzáskörében (7 Nagyszombatban, 1 Pozsonyban) jelentek meg. A legtöbb kiadvánnyal rendelkező kegyhelyek közül tehát Máriaradna és Máriavölgy esetében mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy ezeknek a kegyhelyeknek a híre át tudta törni szűkebb vonzáskörük határát, s hogy e könyvek iránt ezen a határon túl is kereslet volt.

A 9 külföldi nyomda közül a VOIGT Leopold által vezetett bécsi egyetemi nyomda az egyetlen, amely magyar nyelvű mirákulumos könyvet adott ki 1698-ban a boldogasszonyi kegyhelyről, miután 1679-ben latin nyelven ugyanarról egy másikat már megjelentetett. Bécsben további három nyomda vállalkozott mirákulumos könyv kiadására: 1661-ben Matthaeus COSMEROVIVS udvari nyomdász, 1667-ben az Antwerpenből áttelepedett, hírneves Hieronymus VERDUSSEN, 1716-ban pedig Andreas HEYDINGER, az egyetemi nyomda nyomdásza adott ki egy-egy munkát. Bécsújhelyen 1714-ben az egy évvel korábban még Kismartonban működő¹⁴⁴ Johann Baptist HÜBSCHLIN örököse jelentetett meg egy máriavölgyi könyvet, Grácban pedig 1672-ben Ferdinandus WIDMANSTAD örököseinél egy zágrábremetei könyv látott napvilágot. A velencei nyomdászok közül Antonius BORTOLI és Johannes Baptista RECURTI, Udineben pedig A. Nicolo SCHIRATTI nevével találkozunk egy-egy terzactumi könyv kiadásával kapcsolatban.

A magyarországi nyomdában megjelent kiadványok és a nyomdák számának összevetése azt mutatja, hogy a 40 hazai kiadványból 36 húszy nyomda között oszlik meg, 4 kiadványnál a nyomdát nem tudtuk meghatá-

¹⁴² JORDÁNSZKY Elek: *Magyar Országban ... lévő ... Szűz Mária kegyelem Képeinek rövid leírása*. Posen, 1836. 108–109. p.

¹⁴³ TAKÁCS Ince – PFEIFFER János *im.* 1948. II. kötet VIII. fejezet 1–2. p.

¹⁴⁴ *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. Budapest, 1972. VI. kötet 177. p.

rozni. 13 nyomda csak 1–1 munka kinyomtatására vállalkozott. Ezek között jórészt olyan magánnyomdák találkoznak, amelyek tevékenységük kisebb-nagyobb részét népszerű vallásos nyomtatványok, ponyvairodalmi termékek előállítására fordították (a pesti Fűskuti LANDERER Mihály, a pozsonyi LANDERER János Mihály, a váci Máramarosi GOTTLIEB Antal, a szegedi TRAUB, a soproni RENNAUER János Fülöp, a pozsonyi ROYER János Pál, a jászberényi KOVÁCS és a budai BAGÓ Márton).¹⁴⁵ A máriavölgyi pálos kegyhely egyik mirákulumos könyvével szereplő pécsi ENGEL János nyomda vállalkozását azzal magyarázhatjuk, hogy a nyomda kiadványai között egyébként is jelentős helyet foglalnak el a pálos renddel kapcsolatos munkák.¹⁴⁶ A pesti Petrózai TRATTNER János Tamás máriaradnai kiadványa feltehetően azzal hozható összefüggésbe, hogy a családnak a múltban jelentős temesvári kapcsolatai voltak.¹⁴⁷ A 2–2 kiadvánnyal szereplő három nyomda a kassai LANDERER, az aradi MICHÓK Antal és a szegedi GRÜNN Orbán (illetve örökösei). Három mirákulumos könyvet adott ki a kolozsvári jezsuita akadémia nyomdája és a nagyszombati WACHTER Bódog könyvárus, négyet a budai LANDERER (Landerer Ferenc Lipót illetve özvegye). Egyedül áll a nagyszombati jezsuita akadémia nyomdája, amely 1703–1751 között összesen 6 mirákulumos könyvet jelentetett meg.

Mindezek az adatok arra utalnak, hogy egyrészt míg a külföldi nyomdák között elsősorban magánnyomdákat találunk, a magyarországi nyomdák közül több mirákulumos könyv kiadására főként azok a nyomdák vállalkoztak, amelyek mögött egyházi, rendi támogatás állt. Másrészt a magánnyomdák közül csupán azok jelentettek meg több ilyen kiadványt, amelyek más forrásokból is jelentős anyagi bázissal rendelkeztek. Az egyházi és magánnyomdáknak ez az aránya végül következtetni enged arra, hogy ezeknek a könyveknek a megjelentetése a várható érdeklődés kiszámíthatatlansága miatt kockázatot jelentett, s ezért velük szemben a magánnyomdák illetve kiadók az egész időszakon át bizonyos óvatosságot tanúsítottak.

e) Kiadások, kiadásváltozatok

A nyomtatványok keletkezési körülményeinek vizsgálatához tartozik az önálló kiadványok, kiadások illetve kiadásváltozatok számarányának megállapítása. Az 51 nyomtatványból 33-at tekinthetünk önálló kiadványnak, az azonos tartalommal, esetleg más nyelven, későbbi időpontban megjelent további kiadások száma 13, a részben más tartalmú, de 50%-nál nem több eltérést tartalmazó kiadásváltozatok száma 5. Az önálló kiadványoknak ez a csaknem kétharmados többsége arra enged következtetni, hogy a

¹⁴⁵ TUSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Fejezet a XVIII. századi ponyvairodalom történetéből*. 1983. Kézirat. 18–20., I. sz. térkép, II. sz. Függelék, IV. sz. melléklet

¹⁴⁶ *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, im. 1972. VI. kötet 329–334. p.

¹⁴⁷ *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, im. 1972. VI. kötet 477. p. A további 3 egy-egy mirákulumkiadványt megjelentető nyomdát ld. a 3. mellékletben.

mirákulumos könyvek egy élő, a változó igényekhez alkalmazkodni tudó kiadványtípust jelentettek. Az új kiadások viszonylag magas arányát részben az először nyilván kis példányszámban megjelentetett könyvek iránt megnövekedett kereslet, részben a más nyelvű olvasók szükségleteinek kielégítésére irányuló törekvés magyarázza. A kiadásváltozatok megjelenése pedig arra utal, hogy a könyvek összeállítói ezekben az esetekben tudatosan törekedtek a korábbi munkák bővítésére illetve korszerűsítésére.

Az önálló kiadványok, új kiadások illetve kiadásváltozatok arányát a kegyhelyek megoszlásában a 4. melléklet szemlélteti. Az 1–1 önálló kiadvánnyal rendelkező kegyhelyek esetében rendszerint a nyomtatványok alkalmi megjelenésével van dolgunk. Azoknál a kegyhelyeknél, ahol egynél több kiadvánnyal, új kiadással illetve kiadásváltozattal találkozunk, az alkalmi megjelenés helyett a tudatos, tervszerű kiadói, szerkesztői tevékenység lép előtérbe. Különösen jól látható ez a 3–4–5 önálló kiadvánnyal, több új kiadással és egy illetve két kiadásváltozattal rendelkező Sasvár, Máriavölgy és Máriaradna esetében. Ezeknél a kegyhelyeknél a mögöttük álló rendi támogatás, a búcsújárók jelentős igénye és az ezeket gondosan mérlegelő nyomdai vállalkozókésztség együttesen hozta létre a mirákulumos könyvek gazdag változatosságát.

f) Nyelv

A kiadványok összesített nyelvi megoszlása (a 16 latin nyelvű munka mellett 19 magyar, 11 német, 2–2 szlovák illetve horvát és 1 olasz nyelvű kiadvány) megközelítő hűséggel tükrözi az ország lakosságának nemzetiségi összetételét. A nyelvi megoszlás időbeli bontása szerint (5. melléklet) a műfaj történetének 1700-ig terjedő kezdeti időszakában csaknem kizárólag latin nyelven jelentek meg a kiadványok, bár szórványosan már ekkor találkozunk nemzeti (magyar, olasz) nyelvű nyomtatványokkal. A 18. század első felében megmarad ugyan a latin nyelvű kiadványok túlsúlya, de ekkor már nagyobb számban fordulnak elő a nemzeti nyelvű (magyar, német, szlovák) munkák. A 18. század második felétől a latin nyelvű kiadványok száma csökken, s túlsúlyra jut a nemzeti nyelvű művek kiadása. A 19. század elejétől latin nyelvű munkával már nem találkozunk, a mirákulumos könyvek ettől kezdve kizárólag a különböző nemzeti nyelveken jelennek meg.

A mirákulumos könyvek a vizsgált időszakban többféle funkciót töltöttek be. A legáltalánosabbnak a vallásos élet emelése, a Mária-tisztelet növelése, az áhítat szolgálata látszik, emellett azonban közvetlenül vagy közvetve fontos szerepük volt a kegyhelyek kultuszának terjesztésében. Az ellenreformációs vonás és a nemzet felvirágoztatásának gondolata mellett találkozunk a munkákban a protestáns és a felvilágosult gondolkodás szent- és képtiszteletet érintő kritikájának ellenhatásával, egyházi megítélésével, amelyben még a 19. század első harmadának végén is a késő barokk állás-

pont érvényesült. A vizsgált időszak elején a mirákulumos könyvek csaknem kizárólag egyházi használatban, egyházi közvetítéssel funkcionáltak, a 18. században azonban már a világi társadalom magasabb rétegei is megjelennek a használók között. A 17–18. században az orvostudomány korlátozott lehetőségeket nyújtó alkalmazása csak egy nagyon szűk társadalmi rétegre terjedt ki, s innen érthető, hogy ezek a természetfeletti segítség lehetőségét sugalló könyvek ekkor a nemesi családok körében mintegy az általuk ugyancsak használt kéziratos gyógyító könyvek vallási párhuzamait is jelentették. A 18. század végétől azonban az orvostudomány fejlődésével és a felvilágosult gondolkodás terjedésével a magasabb társadalmi rétegek egyre kevésbé tartottak igényt ezekre a kiadványokra, amelyek aztán a korábbi közegben funkciójukat veszítve tartalmi és formai szempontból egyaránt átalakultak és az alacsonyabb rétegek közvetlen használatába kerültek át. Ezzel párhuzamosan a 19. században az irodalmi formák rovasára előtérbe került a kiadványok tájékoztató, ismeretterjesztő feladata, gyakorlati funkciója, ami jól tükrözi, hogy ekkor a vallásos gyakorlat és a tudományos érdeklődés egy darabig még párhuzamosan fut, a század közepén azonban fokozatosan szétválik egymástól. Ekkor tűnnek fel nagyobb számban a szélesebb olvasóközönséghez is eljutó, mirákulumokat tartalmazó füzetes és ponyvanyomtatványok, s ettől kezdve látnak napvilágot azok a különböző gyógyfürdőkhoz kapcsolódó reklámfüzetek, amelyek a mirákulumszövegekkel csaknem teljesen megegyező módon – most már nem valamiféle természetfölötti erőnek, hanem a gyógyvíz hatásának tulajdonított – "csodás" gyógyulásokat tartalmaznak, s így a műfaj egyik kései, profán utódjának tekinthetők.

Tudatában vagyunk annak, hogy bár az anyaggyűjtésben rendszerességre törekedtünk, a kutatás mai állása miatt az egykori anyagnak nyilvánvalóan csak egy töredékét sikerült számbavenni. További részletes elemzést kívánnak például a mirákulumos könyvek itt csupán érintett szerkezeti egységei, az eredetlegendát tartalmazó kegyhelytörténeti részek és a kifejezetten áhítat céljára szolgáló szövegek (imádság- és ének-anyag stb.), amelyek a mirákulumszövegekkel együtt jól összevethetők az áhítatirodalom más műfajaival (legenda, exemplum).

Függelék

1. A felhasznált kéziratok és nyomtatványok katalógusa

A katalógusban a forrásokat a kegyhelyek ABC rendjében közöljük, ezen belül először a kéziratokat (A), majd a nyomtatványokat (B) a keletkezés illetve a kiadás időrendje szerint. A legfontosabb bibliográfiai adatokon kívül megadjuk a források lelőhelyét, a használt példányok jelzeteit, s ha szükséges, irodalmi hivatkozásokat is közlünk.

I. Andocs

A

1) Incipit protocollum Redisentiae ac novi conventus Andocsiensis Ord. minor. S. Francisci Refor. ... 1720, 1721. A Contingentia circa Ecclesiam et Matrem miraculosam notatu digna c. részben 1722–1838. vannak a mirákulumok. Plébániai levéltár, Andocs

2) Origo V. Conventus Andociensis ... 1720, 1721. A Dona per intercessionem B. Mariae V. in Andocs ... c. részben 1720-1910. vannak a mirákulumok. uott.

B

1) Az Andacs Bóld. Szűz Kápolnájának rövid leírása. h. n. (17??) ny. n. Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtár (OSZK Knyt) 2967 Magyarország bibliographiája (Petrik) V. 29.

II. Bisztrica (Marija Bistrica, Jugoszlávia)

B

1) Berke, Petar: Kinch oszebuini szlavnoga orszaga Horvateczkoga ... Vu Zagrebu, 1765. Ferencz Xav. Zerausckeg. Egyetemi Könyvtár, Budapest (EK Bp.) Ac 4929 Petrik I. 248-249.

III. Bodajk

A

1) Gratiae Oputulante B. V. M. Auxiliatrice In Imagine Bodaikensi ... 1729-1779 közötti mirákulumok. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár

2) F. Methodius Hungl. Capuc. quadam Gratias meritis, et intercessione B. V. M. Auxiliatricis Bodaikiensis ... 1751-1761 közötti mirákulumok. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár 4508/e.

3) Bodajki Inquisitio de Gratiis Intercessione B. M. V. Auxiliatricis in hac Possessione obtentis die 8-a jun. 1756. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár 4508/c.

IV. Boldogasszony (Frauenkirchen, Ausztria)

A

1) Esterhazy, Paulus: Origo et status Ecclesiae B. Virginis ad Lacum Förtö sitae ... Anno 1675. Az In honorem Gloriosissimae Deiparae Virginis ... c. részben 1655-1680. vannak mirákulumok. Klosterarchiv, Frauenkirchen 8. sz.

B

1) Gratia plena, et super omnes Benedicta Virgo Maria Fraukirchensis ... Wien, 1679 Leopold Voigt. EK Bp. Ac 6458, Diözesanbibliothek, Eisenstadt

2) Titkos értelmő Róza a vagy a Förtő mellett lévő Boldog Asszony csudálatos érdemeinek. Drága illattyáról ... Bécs 1698. Voigt Leopold EK Bp. RMK. I. 367., Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár (MTA Kézirattár) RM I 8^o 613, RM I 4^o 89, Ráth 442.

V. Búcsúszentlászló

A

1) Protocollum memorabilis conventus S. Regis Ladislai Anno 1860. A Miracula diversa in Capella B. M. V. c. részben 1713-1854. vannak mirákulumok. Plébániai Levéltár, Búcsúszentlászló.

VI. Buda-Krisztinaváros

B

1) Ambrosius a S. Spiritu: Auszfürhrlicher Bericht des Ursprungs und Fortgangs deren Ganden und Wolthaten. ... Buda 1755. ny. n. EK Bp. Ac 4317

VII. Budavári Ferences templom

A

1) Inventarium rerum Ecclesiae et Sacristiae Vener. Residentiae Budensis ... A Notata quaedam Residentiae Budensis ... c. részben 1704-1715. vannak mirákulumok. Kiadva: Takács-Pfeiffer i.m. 1948, I. kötet okmánytár

VIII. Ercsi

A

1) Gratiae acceptae ad imaginem B. M. V. Ercsiensem. 1756-1762. közötti mirákulumok. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár 4522/a. 14. sz.

IX. Fraknó (Forchtenau Ausztria)

A

- 1) Liber continens Gratias et Beneficia Nostrae Antiquissimae Statuae Beatissimae Mariae Virginis ... 1699–1775. közötti mirákulumok. Diözesanarchiv Eisenstadt, Klosterarchiv Forchtenau
- 2) Memorabilia Gratosarum Statuarum Beatae M. V. et sanctae Rosaliae Virginis ... 1670–1746. közötti mirákulumok. Diözesanarchiv Eisenstadt, Klosterarchiv Forchtenau

X. Homokkomárom

A

- 1) Synoptica Connotatio Singularium Gratiarum meritis et precibus B. V. M. ac Sti Felicis Masrtiry ... 1751–1786. közötti mirákulumok. Plébániai Levéltár, Homokkomárom

XI. Jásd

A

- 1) 1804. Die 20. Maii Testimonia de Salutaribus aquis Jasdensibus, et ibidem visa B.M.V. gratiosa imagine. Püspöki Levéltár, Veszprém 15/52.
- 2) (Anda Imre péri pap levele Cseke János felesége, fia és szolgálja jádsi gyógyulásáról 1804-ből) Püspöki Levéltár, Veszprém 15/52.
- 3) (Hét gyógyulás leírása év nélkül a 18. századból) Püspöki Levéltár, Veszprém 15/52.

XII. Kismarton (Eisenstadt, Ausztria)

B

- 1) Zwey tractaetlein von Berg Calvari bey Eysenstatt ... Wienn, 1716. Andreas Heydinger Landesbibliothek, Eisenstadt

XIII. Kolozsvár (Cluj-Napoca, Románia)

B

- 1) A kolosvari könyvező Szűznek historiája. Megirattatott az ott lévő Pater Jesuiták által ... Kolozsvár, 1735. Akadémiai bötükkal Weichenberg Simon Thadaeus által EK Bp. Ac 1023 Petrik III. 570.
- 2) Gruber, Antonius: Historia Thaumaturgae Virginis Claudiopolitanae ... Claudiopoli, (1736) Typ. Acad. Soc. Jesu per Simonem Thadaeum Weichenberg EK Bp. Ac 4932, OSZK 294811 Petrik V. 377.
- 3) Kolosvári könyvező Szűznek historiája. ... Kolosvár, 1770. Academiai betükkal OSZK 308236 Petrik III. 570.
- 4) A Kolosvári könyvező Szűznek historiaja ... Kolosvárt, (1818 k.) ny. n. EK Bp. Ac 1410, OSZK 278061, MTA Kézirattár 525955, Egyetemi Könyvtár, Pécs PP. IX. 38. Petrik III. 570.

XIV. Kőrös (Križevci, Jugoszlávia)

B

- 1) Benger, Nicolaus: Regina Martyrum innumeris gratiis Corusca, Dei mater dolorosa Maria. ... (Czestochowa, 1730. Typ. O. S. P. P. E.) EK Bp. Ac 4r 9 Petrik VI. 224.

XV. Loreto (Loretto, Ausztria)

A

- 1) Origo Sacrae Aedis Lauretanae In Ungaria ... 1644–1697. közötti mirákulumok. EK Bp. Collectio Hevenessiana tom. 29. 417–440.

B

- 1) Romer, Augustinus Maria: Servitus Mariana ... Viennae, 1667. apud Hieronymum Verdussen et Joan. Baptist. Hacque Antverpiensis EK Bp. Ac 7., Diözesanbibliothek, Eisenstadt

XVI. Máriamakk

A

- 1) Protocollum. (A Trinitáriusok naplója. 1748–1782.) Az Anmerckung c. részben 1747–1779. között vannak mirákulumok. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár, 319/1.
- 2) Ladislaus a S. Stephano: Parthenium nemus sive Augustissima Angelorum Regina Interamata Semper Virgo Maria Quercensis ... 1731–1777. közötti mirákulumok. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár, 4511.

XVII. Máriapócs

B

- 1) Igaz beszéd a második pócsi Szűz Szent Mária képének sirása, és könyvezése felől ... Kassa, é. n. Fűskuti Landerer Ferentz EK. Bp. Misc. 155 8r/1.x.
- 2) Vera relatio super fletu et lachrymatione secundae sacrae imaginis Pocsensis beatae Mariae Virginis ... Cassovia, é. n. ex Typographia Landereriana OSZK 294070, MTA Kézirattár 521846

XVIII. Máriaradna (Radna, Románia)

B

- 1) Nemorosa opacitas relucens seu Genuina Historia Sacratissimae Imaginis ... In Sacra Radnensi Aedicula ... Budae, 1756. Typis Leopoldi Francisci Landerer OSZK 316865, 317482 Petrik II. 928.
- 2) Wunder-scheinender Wald-Schatten, oder ausführlicher Bericht des wunderthaetigen Gnaden-Bildes der allerseeligsten Jungfrauen Mariae ... Ofen, 1763. gedruckt bey Leopold Frantz Landerer OSZK Mor 5842 Petrik III. 822., Balogh 428.
- 3) Wunder-scheinender Wald-Schatten... Ofen, 1771. gedruckt mit Landererischen Schriften OSZK 319358
- 4) Wunderscheinender Wald-Schatten ... Ofen, 1771. gedruckt mit Landererischen Schriften OSZK 319472–319473
- 5) Világos berkes hegy, avagy Máriának az Isteni Malaszt-Annyának kegyelmes képe. ... Temes-várat, 1773. Heimerl Josephus Mathaeus EK Bp. Ad 3205 Petrik I. 249.
- 6) Világos berkes hegy, Avagy Máriának az Isteni Malaszt-Annyának kegyelmes képe. ... Vázt, 1796. Máramarosi Gottlieb Antalnál OSZK 131535
- 7) Dugonics András: Radnai történetek. Szeged, 1810. Grün Orbán OSZK 201878, Ek Bp. Rar. Hung. 483
- 8) Bericht der wunderthaetigen Gnden Bildes zu Maria Radna ... Arad, 1820. Michók Antal Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, 14825.
- 9) Világos berkes-hegy, avagy Máriának az isteni malaszt annyának kegyelmes képe ... újra és javítva nyomtattatta C.L. Pesten, 1824. Petrózai Trattner János betűivel EK Bp. Ac 1030/1930., OSZK 290223 Petrik I. 249.
- 10) Jaich, Marian: Istinito izpisanje csuddotworne prilike B.D. Marie, koja u Radnoj ... U Aradu, 1824. Antun Micheck Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács 81. 10. I. Petrik II. 252.
- 11) Jaic, Marian: Ausführliche Geschichte des Gnadenbildes der seligsten Jungfrau zu Radna ... Ofen, 1857. gedruckt mit M. Bagó'schen Schriften OSZK 822881 Petrik II. 253.
- 12) Dékány Julesa: A radnai csodatevő képnek eredetéről való történet. Szeged, é. n. Traub B. és Társa Közli: Bálint Sándor: A szögedi nemzet. III. Szeged 1980. 392.

XIX. Máriaremete

A

- 1) A pesthidegkuti Mária-remetei kegyhelyen történt csodák jegyzéke 1768–1776-ig. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár, 4529.

XX. Máriavölgy (Marianka, Szlovákia)

A

- 1) Originis et de ductis, et Testimonia aliqua miraculorum B. V. Tallensis. ... Az 1700–1730. közötti mirákulumok. Országos Levéltár (OL) Acta Paulinorum Liber conv. Mariae Thallensis fasc. 422. cs. 66.

- 2) Kollenycz, Andreas: Thesaurus in agro Absconditus ... Az 1701–1712. közötti mirákulumok. OL Acta Paulinorum Liber conv. Mariae Thallensis fasc. 422. cs. 66.
- 3) Diarium Conventus Mariae Thallensis ... Tom. II–III. Az 1723–1785. közötti mirákulumok. EK Bp. Kézirattár Ab 185.
- 4) Orosz, Franciscus: Liber historicus Ecclesiae Thallensis Thaumaturgae Beatissimae Matris ... 1733. Tom. I–II. Az 1725–1789 közötti mirákulumok. EK Bp. Kézirattár Ab. 179.

B

- 1) Grieskircher, Ferdinandus Ignatius: Magnae Ungariae Dominae, unici Dei Matris admirabilis mirabilia ... Viennae, 1661. Typis Matthaei Cosmerovij EK Bp. Kézirattár M. V. 227., OSZK Hung. e. 461., MTA Kézirattár RM III. 6., Püspöki Levéltár, Székesfehérvár, RMK 129
- 2) Klaempfl, Anselmus (ford.): Der in dem Acker Verborgene-Schatz ... Wienerisch-Neustadt, 1714. (Bey den Hübschlichen Erben) OSZK Mor. 3459. Petrik II. 433.
- 3) Kummer, Ladislaus: Puteus aquarum viventium cant. 4. marianischer ... Gnaden-Brunn. ... Pressburg, 1734. Bey Joh. Paul Royer
OSZK 312330, Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom 1812. Petrik II. 518.
- 4) Nunkovics, Josephus (ford.): Puteus aquarum viventium Marianus, jam a quingentis, et pluribus annis miraculosa repertus ... Tyrnaviae, 1742. Typis Academicis Societatis Jesu EK. Bp. Ac 6470., OSZK 316846, 316867, 316848, 316843, Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, 1852., 37443. Petrik II. 518.
- 5) Orosz Ferencz (ford.): Puteus aquarum viventium. Cant. c. 4. v. 15. Élő vizek kuttya ... Nagy-szombat, 1743. Academiai böttüivel OSZK 319665, 321580
- 6) Nunkovich, Josephus (ford.): Puteus aquarum viventium, To gest: Maryanska. ... W Trnavě, 1743. w Ympressu Akadem. OSZK 316866 Petrik V. 279.
- 7) Koptik, Oddo: Thalleidos Liber ... Sopronii, 1744. Typis Joannis Philippi Rennauer EK Bp. Kézirattár RMK. III. 634., Egyetemi Könyvtár, Pécs S VII.25 Petrik II. 447.
- 8) Nunkovich, Josephus (ford.): Puteus aquarum viventium marianus ... Quinque-Ecclesiis, (1773) Typ. Joannis Engel MTA Kézirattár 522165

XXI. Mátraverebély

B

- 1) Szentmihályi Mihály: Folyó vizzé nevelkedett kis kút. ... Pest, 1797. Fűskuti Landerer Mihály OSZK 307150 Petrik III. 525.
- 2) Kalla Emilné és férje (szerk.): Egy szegény boldogtalan család története és megvigasztalása. Jászberény, é. n. Kovács nyomda Szilárdfy Zoltán gyűjteményében

XXII. Óbuda - Kiscell

A

- 1) Ladislaus a S. Stephano: Flores Mariani ... Az 1734–1776. közötti mirákulumok. OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2115.

B

- 1) Ladislaus a S. Stephano: Flores Mariani ... Budae, 1777. Typis Catharinae Landerer, Viduae Püspöki Levéltár, Székesfehérvár 3372., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest gyűjtemény B 235/6. Petrik II. 532.

XXIII. Sásvár (Šaštín, Szlovákia)

B

- 1) Novum Sidus Hungariae ... Tyrnaviae, 1743. ny. n. OSZK 308316 Balogh 417.
- 2) Novum sidus Hungariae ... Tyrnaviae, 1746. Typis Academicis Societatis Jesu OSZK 308323, MTA Kézirattár 522636, 523560, Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom 21477, 22860,
- 3) Orosz Ferenc (ford.): Magyar Országának Jeles tündökléssel Fel-tetszett Új Csillaga ... Nagy-Szombatban, 1751. Academiai böttükkal EK Bp. 144131, OSZK 311788, 801439, Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom 20590. Petrik II. 944.
- 4) Neuer Stern im Königreich Hungarn ... Pressburg, (1750 k.) Johann Michael Landerer EK Bp. Gb 1758, MTA Kézirattár 520153, OSZK 279507 Petrik III. 441., VI. 402., Balogh 428.

- 5) Matejka József: Mária zarándoka. ... Nagyszombat, 1843. Wachter Bódog könyvárus OSZK 311662, Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom 21263, 38706 Petrik II. 688.
- 6) Matejka, Josef: Putník Marianski. ... W Trnawe, 1843. Felix Wachter OSZK 310252 Petrik II. 689.
- 7) Matejka, Joseph: Der Marianischer Pilger. ... Tirnau, 1843. Felix Wachter OSZK 311666 Petrik II. 689.
- 8) Graeffel J. Gyurcsik Endre: A sasvári háromszázados nagy búcsúját Nagyszombat, 1865. ny. n. EK Bp. Ac 1075, Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom 2743.

XXIV. Solymár

A

- 1) Representatio seu Conscriptio Status Capellae Solmáriensis ... Az 1752–1756. közötti mirákulumok. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár 4560/c.

XXV. Stotzing (Stotzing, Ausztria)

A

- 1) Liber continens Miracula et Gratias, que mediante Divae Mariae Stotzingensi, intercessione perpetrata sunt. Az 1743–1750. közötti mirákulumok. Landesarchiv, Eisenstadt Balogh 522.

XXVI. Sümeg

B

- 1) (Kiss, Fabianus): Betegek gyógyítója ... Nagy-Szombat, 1703. Academiai Bötűkkel Hörmann János által EK. Bp. Kézirattár RMK. I. 410., MTA Kézirattár Ráth 488, SZK I. 1678. Balogh 424.

XXVII. Szeged

B

- 1) Ordinánsz Konstantin: A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa ... Szegeden, 1831. Grün Orbán örökösénél EK. Bp. Gb 1512, OSZK 260396 Petrik II. 938.

XXVIII. Tersactum (Trsat, Horvátország)

B

- 1) Glavinich, Francesco: Historia Tersattana ... In Udine, 1648, Nicolo Schiratti EK Bp. Ac 4r 562 Balogh 415.
- 2) Francetich, Petrus: Tersactum Coronata Deipara Virgine Insigne ... Venetiis, 1718. Antonius Bortoli EK Bp. Ac 4r 464, Ac 4r 127, Mf. 1291. Balogh 416.
- 3) Pasconi, Clarus: Triumphus Coronatae Reginae Tersactensis ... Venetiis (1731 k.) Jo. Baptista Recurti EK Bp. Ad 4r 387, Ac 4r 441, Ac 4r 575. Balogh 416.

XXIX. Zágrábremete (Remetinec, Horvátország)

B

- 1) Eggerer, Andreas: Pharmacopaea coelestis seu Maria Remetensis ... Graecii, 1672. Apud Haeredes Ferdinandi Widmanstady MTA Kézirattár Ráth 2136/1, 2.

The Characteristics of Printed Miracle-books of the Baroque Era

This study attempts to present a group of sources that has been left out of consideration up to the present by Hungarian literary history. The miracle-books are a group of hand-written or printed compositions which comprehend some miracula attributed to the saints' or to the Virgin Mary's mediation. These miracula are the most striking characteristics of the works because they also comprehend other kinds of texts of devotional literature. There are various forms and categories of miracle-books developed according to the place and the historical period. These books are an interesting group of sources because of their literary formation and also because of their several contacts with congenial publications.

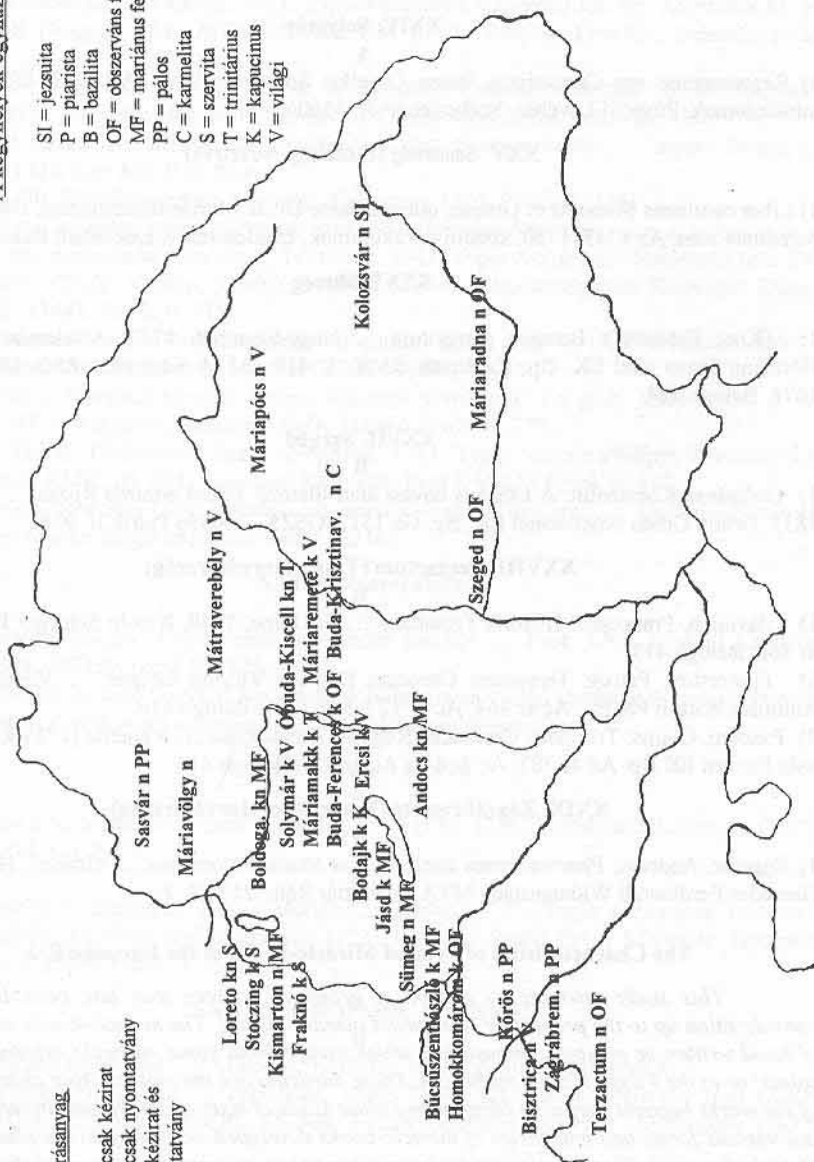
1. A Mirákulumos könyvek kegyhelyek szerinti megoszlása

A kegyhelyek egyházi gondozása

SI = jezsuita
P = piarista
B = bazilita
OF = obszerváns ferences
MF = marianus ferences
PP = pálos
C = karmelita
S = szervita
T = trinitárius
K = kapucinus
V = világi

A forrásanyag

k = csak kézirat
n = csak nyomtatvány
kn = kézirat és
nyomtatvány



2. Az engedélytípusok időbeli megoszlása

Engedélytípus	Idő	A nyomtatványok darabszáma, katalógusjele
I. Rendi	1698–1751	5 (IVB2, XXIIIB2, XXIIIB3, XIVB1, XXB7)
II. Rendi és világi egyházi	1703–1777	6 (XXVIB1, XXB3, XXB4, XXB5, XXB8, XXB1)
III. Rendi és állami	1718–1755	3 (VIB1, XXVIB2, XXVIB3)
IV. Rendi, világi, egyházi, állami	1661–1771	4 (XXB1, XVBIB1, XVBIB2, XVBIB3)
V. Világi egyházi és állami	1765–1771	2 (IIB1, XVBIB4)
VI. Állami	1773–1831	4 (XVBIB5m XXIB1, XVBIB10, XXVIB1)

3. A megjelenési- és nyomdahelyek a búcsújáróhelyek megoszlásában

Megjelenési hely	Nyomda	Búcsújáróhelyek
Arad	Michók A.	Máriaradna 1820, 1824
Buda	Landerer L. F.	Máriaradna 1756, 1763
	Landererische Schriften	Máriaradna 1771, 1771
	Landerer C.	Óbuda-Kiscell 1777
	Bagó M.	Máriaradna 1857
	ny. n.	Buda-Krisztinaváros 1755
Jászberény	Kovács	Mátraverebély é.n.
Kassa	Landereriana	Máriapócs é.n.
	F. Landerer F.	Máriapócs é.n.
Kolozsvár	Akadémia	Kolozsvár 1735, 1736, 1770, 1818
Nagyszombat	Akadémia	Máriavölgy 1742, 1743, 1743 Sütemeg 1703
		Sasvár 1746, 1751
	Wachter B.	Sasvár 1843, 1843, 1843,
	ny. n.	Sasvár 1743, 1867
Pécs	Engel J.	Máriavölgy 1773
Pest	F. Landerer M.	Mátraverebély 1797
	Petrózzai Trattner J.	Máriaradna 1824
Pozsony	Royer J. P.	Máriavölgy 1734
	Landerer J. M.	Sasvár 1750 k.

4. Az önálló kiadványok, új kiadások és kiadásváltozatok megoszlása a búcsújáróhelyek szerint

Búcsújáróhely	Önálló kiadvány	Új kiadás	Kiadásváltozat
Andocs	1		
Bisztrica	1		
Boldogasszony	2		
Buda-Krisztinaváros	1		
Kismarton	1		
Kolozsvár	3		1
Körös	1		
Loreto	1		
Máriapócs	1	1	
Máriadna	5	5	2
Máriavölgy	4	3	1
Mátraverebély	2		
Óbuda-Kiscell	1		
Sasvár	3	4	1
Sümege	1		
Szeged	1		
Terzactum	3		
Zágrábremete	1		

5. A nyelvi megoszlás időbeli alakulása

Idő	Latin	Magyar	Német	Szlovák	Horvát	Olasz
1700 előtt	4	1				1
1701–1750	8	3	3	1		
1751–1800	4	7	5		1	
1801–1850		5	2	1	1	
1851–1900		1	1			

Megjelenési hely	Nyomda	Búcsújáróhelyek
Sopron	Rennauer J. Ph.	Máriavölgy 1744
Szeged	Grünn O.	Máriadna 1810
	Grünn O. örökösei	Szeged 1831
	Traub B. és Társa	Máriadna é. n.
Temesvár	Heimerl J. M.	Máriadna 1773
Vác	M. Gottlieb A.	Máriadna 1796
Zágráb	Zerauskeg F. X.	Bisztrica 1765
Bécs	Cosmerovius M.	Máriavölgy 1661
	Verdussen H. et Hacque J. B.	Loreto 1667
	Voigt L.	Boldogasszony 1679, 1698
	Heydinger A.	Kismarton 1716
Bécsújhely	Hübschlischen	
Czestochowa	Typ. O.S. P.P.E.	Körös 1730
	Erben	Máriavölgy 1714
Grác	Haeredes Widmanstadius F.	Zágrábremete 1672
Udine	Schiratti N.	Terzactum 1648
Velence	Bortoli A.	Terzactum 1718
	Recurti J. B.	Terzactum 1731 k.
h.n.	ny. n.	Andocs, 17??